

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

IN MEMORIAM DS. HENDRIK DE COCK III

Om het ware geloof

In Ulrum leerde De Cock de drie formulieren van eenheid van de gereformeerde kerken in Nederland recht kennen en erkennen als de zuivere belijdenis van Gods Woord. Die formulieren aanvaardde hij als betrouwbaar middel voor de groei van het ware geloof. Vandaar zijn propageren van die confessie.

Hij kreeg in feite te maken met zaken, die telkens weer in de geschiedenis van de kerk aan de orde komen, ook tegenwoordig. Dan meent men dat de belijdenis op sommige punten eenzijdig of gebrekkig zou zijn geformuleerd, en dat wij het tegenwoordig anders, heter zouden zeggen, dan de opstellers van de formulieren dat deden. Onze (bijbel)kennis is immers toegenomen in vergelijking met toen.'

Wie eenmaal op een dergelijk standpunt zich heeft gesteld, zal er ook makkelijk toe komen, de band aan de confessie te verzwakken, zo niet helemaal los te laten.

De Cock ontdekte, dat bij veel van zijn tijdgenoten, ook van zijn collega's, 'een schromelijke onkunde heerscht' ten aanzien van de belijdenis. Zelfs bij 'velen, die den naam van leeraren dragen'.² Dit bracht hem er toe, de Dordtse Leerregels opnieuw uit te geven, en, korte tijd later, nl. op 25 oktober 1833³, ook het *Kort Begrip der christelijke religie*. Laatstgenoemd boekje kan, zo schrijft hij, dienen 'als een band en kort begrip van onze formulieren van eenheid'. Hij hoopt, dat deze heruitgave zal meewerken aan 'wederkering tot dien weg onzer vaderen,

langs welke zij de waarachtige vrede hunner zielen gevonden hebben en den zegen des Heeren zijn deelachtig geworden'.⁴

Dit was ook het doel geweest van zijn heruitgave van de Dordtse Leerregels. Hij was daar nl. toe gekomen, 'om vele onkundigen de oogen te openen, vele zorgelozen opmerkzaam te maken, vele Godvreezenden te sterken en te vertroosten'.⁵ Kennis van, en hartelijke instemming met de gereformeerde belijdenis, zag hij als de weg waarlangs Gods kind kan en moet worden opgebouwd in het ware geloof.

De band aan de belijdenis verloochend

In maart 1933 verscheen van de hand van de Asser predikant dr. G. Benthem Reddingius een boekje met *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk* (Groningen). Het bevat een briefwisseling 'tusschen een' Lidmaat en eenen Leeraar'. Een bevriend 'lidmaat' had aan de schrijver o.a. gevraagd, hoe het toch komt, dat in verschillende gemeenten mensen het niet eens zijn met hun dominee. Zulke mensen zijn toch slechts 'eenvuldig en min doorziende'. 'Hoe kunnen zij zich dan zoo opzetten tegen de predikanten, (...) ja zich zelfs van hunne medechristenen in hetzelfde kerkgenootschap afscheiden?'

Reddingius antwoordt op deze vraag, door erop te wijzen, dat er groot verschil is tussen de tijd waarin de formulieren van eenheid zijn opgesteld en de eerste decennien van

HOOFDARTIKEL

**In memoriam
ds. Hendrik de Cock III**
H. Bouma

GEKNIPT VOORVANDAAG

God is koning

UIT DE SCHRIFT

Geloofsijver
J.B. de Rijke

GELEGEN/ONGELEGEN
J. Kamphuis

KERKELIJKE NEN

**Prof. dr. R.H.Th. Vollenhove
(1892-1978)**
W.G. de Vries

REACTIE

Is homofilie veranderbaar?
R. ter Beek

KERK IN ORDE

**Studiedag over appèlrecht
in de kerk**
M. te Velde

VARIA

**De Dom van Utrecht en
de toren van Pisa II**
P.H.R. van Houwelingen

BOEKBESPREKING

'Geest, woord en kerk' in opstellen van prof. dr. W. van 't Spijker

PERSCHOUW

G.J. van Middelkoop

UIT DE KERKEN

de 19e eeuw. 'De wetenschappen hebben (...) aanmerkelijke vorderingen gemaakt, vooral ook die wetenschappen, die tot regt verstand van Gods Woord noodig zijn.' Gevolg is, dat 'nu ook vele bijbelplaatsen' anders worden uitgelegd dan eertijds. Maar de 'eenvoudige menschen' geloven dat de formuleringen van de formulieren en van vroegere godgeleerden onder leiding van Gods Geest zijn tot stand gekomen: daar mag men niet van afwijken, op straffe van voor onrechtzinnig te worden gehouden. Maar, aldus Reddingius, 'die weinig doorziende menschen' 'hebben de zalving des Geestes niet'. En 'daar zij geen doorzicht genoeg hebben', komen zij tot de slotsom dat die tegenwoordige predikanten 'niet deugen', als zij 'de uitdrukkingen en spreekwijzen' van 'oude schrijvers' 'niet gebruiken (...), omdat dezelve verouderd zijn, of omdat er iets aan dezelve hapert'. De bedoeling van Reddingius is dus te beweren, dat de belijdenis op sommige punten gebrekkig is geformuleerd. Hoe dit zij, de 'eenvoudige zielen' houden geen rekening met 'den voortgang der godgeleerde wetenschappen'. Vroegere geslachten hebben gemeend op bijbelse gronden dit of dat te kunnen vaststellen als 'leer van God'; latere generaties hebben leren inzien, dat die 'leer' niet zonder meer bijbels is te achten.

De 'vriend' heeft vervolgens de vraag opgeworpen, of afwijking van de formulieren van eenheid wel is geoorloofd, 'daar dezelve nog bestaan, en tot eene regelmaat des geloofs in onze kerk dienen'.

Op deze vraag antwoordt Reddingius: die formulieren 'bestaan nog, ja, en ik wensche dat zij mogen blijven bestaan, want zij maken eenen band uit van vereeniging tuschen hen, die de Gereformeerde kerk uitmaken'. Hij erkent: 'met den geest en den zakelijken inhoud van dezelve kan ik mij zeer goed vereenigen. Maar dienen zij ook tot eene regelmaat des geloofs in onze kerk? Daar-

voor beware ons de hemel! Een samenstel van mensche-lijke uitleggingen en bepalingen zou de regelmaat onzes geloofs zijn? Wij zouden op mensche-lijk gezag steunen, en daarbij zweren? Wel, mijn vriend! Dan moesten wij ophouden Protestanten te zijn, en dan zouden wij de Roomschegezinden gelijk worden, die aan de regels der kerkvergadering van Trente een onfeilbaar gezag toeschrijven'. Iets dergelijks is wel de gedachte van de 'separatisten' (met deze term veroorlooft Reddingius zich, de gereformeerden te kwalificeren). Daarentegen poneert hij, 'dat het heilig Woord van God de eenige regelmaat van ons geloof zijn kan en zijn moet'. Hij wil de opstellers van de formulieren wel volgen, 'wanneer wij ons zakelijk met hen vereenigende, hunne wijze van zien, hunne uitdrukkingen en verklaringen vrijmoedig beoordeelen, en aan Gods Woord toetsen, en dat Woord boven alles eerbiedigen. Zij verklaarden hetzelfde naar het licht dat zij toen hadden, en wij mogen het verklaren naar het licht, dat wij nu hebben'.⁶

Reactie van De Cock

Medio november 1833 verschijnt de (reeds in het eerste artikel genoemde) brochure van De Cock: *Verdediging van de ware Gereformeerde leer*.⁷ Op het aangehaalde citaat van Reddingius reageert De Cock met de kritische opmerking, dat de Asser predikant een onjuist dilemma heeft gesteld. Daarmee is in feite heel zijn betoog veroordeeld. Het is buiten kijf, dat ook de gereformeerde belijders slechts de bijbel als enige 'regelmaat' of norm van het geloof aanvaardden. De Cock schrijft: 'Nooit heb ik iemand gesproken, die den bijbel als den regelmaat onzes geloofs, ontkende of verwierp'. Maar de gereformeerden zijn wel van mening, dat de formulieren van eenheid 'in alles op Gods Woord gegrond zijn'. Komt men met iemand te spreken, dan maakt het wel verschil, wie de gesprekspartner is. De gereformeerden hanteren de drie formulieren alleen bij hun argumentatie, als zij in gesprek zijn met 'allen die de waarheid niet kennen en echter Gereformeerd willen heeten, maar tegen buiten geloofsge-nooten, willen de ware Gereformeerden alleen met Gods woord strijden'. Anders gezegd: men kan ieder die zichzelf gereformeerd noemt aanspreken op de gereformeerde belijdenis. Die heeft hij of zij immers aanvaard bij de openbare geloofsbelijdenis. Predikanten hebben zelfs schriftelijk hun instemming met haar betuigd (het ondertekeningsformulier). Maar in een gesprek met wie niet gereformeerd is, geldt alleen een beroep op de bijbel.

De Cock beschuldigt Reddingius en andere liberale predikanten van eedbreuk. Zij hebben zich toch 'bij eede verbonden' aan de belijdenis door hun ondertekening van het ondertekeningsformulier. Als zij niettemin 'van de formulieren van eenheid afwijken, schoon zij die met duren eede bezworen hebben', dan is daar geen ander woord voor te vinden dan: eed-breuk.⁸ Dit was voor De Cock het aangelegen punt: de belofte tot handhaving van de belijdenis. De bewaring van de goede belijdenis is noodzakelijk voor de bewaring van de kerk op het rechte spoor.

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LUITEN, DRS. C.J. DE RIJTER, DRS. H. VELD-MAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS:

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A.JOH. KISJES, DRS. J. MESSELINK, DRS. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland). Buitenland: f 143,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

P. Hofstede de Groot

Professor P. Hofstede de Groot heeft zich in het debat over de hand aan de belijdenis gemengd door de publicatie van zijn *Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk*.⁹ De schrijver was hoogleraar in Groningen. Tevoren was hij predikant geweest in Ulrum, als voorganger van De Cock. Die twee kenden elkaar nog van hun studietijd en hadden toen waardering voor elkaar. In deze brochure bespreekt De Groot, blijkens de ondertitel, de beschuldiging tegen predikanten. 'dat zij hunnen eed breken door af te wijken van de leer hunner kerk, die 7ij beloofd hebben te zullen houden'.

Hij brengt een viertal 'gedachten' te berde. In de eerste plaats: 'Dat men den eed niet altijd mag houden'.¹⁰ Dit kan worden toegestemd, maar is in de onderhavige aan gelegenheid niet ter zake doende. Als men een *zondige* eed heeft afgelegd, zal men die niet mogen houden, maar met belijdenis van schuld erop moeten terug komen. Koning Herodes heeft zich met een *zondige* eed verbonden aan de wensen van Herodias' dansende dochter te voldoen (Matt. 14,1-12). Omdat deze eed hem tot zonde zou brengen, was hij verplicht, hem te breken, met diep berouw over zijn lichtvaardig zweren.

Zijn tweede 'gedachte' formuleert hij zo: 'Dat de Leeraars hunnen eed moeten breken, indien zij immer hebben bezworen eene door menschen vastgestelde leer te houden'.¹¹ Ook deze gedachte is niet ter zake, in zoverre zij ervan uitgaat, dat de drie Formulieren 'eene door menschen vastgestelde leer' zouden inhouden. Niets is minder waar. De leer van de drie formulieren komt in alles met Gods Woord overeen. Predikanten verklaren schriftelijk in het *ondertekeningsformulier*, dat zij die schriftuurlijke leer zullen onderwijzen en verdedigen.

In de derde plaats poneert De Groot: 'Dat zulk een eed van de Leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk nimmer gevraagd is'.¹² Wat de letterlijke formulering van deze 'gedachte' betreft, is zij roe te stemmen: er is nooit van een predikant gevraagd 'eene door menschen vastgestelde leer te houden'. Maar met deze stelling bedoelt De Groot iets anders. Hij bedoelt dit: een belijdenis is 'eene bekentenis, eene uitdrukking van het geloof der Nederlandsche Hervormden op dien oogenblik, toen zij dezelve aflegden; geenszins eene *verbindtenis* voor zich of hunne nakomelingen, om daar altijd bij te moeten blijven'.¹³

Deze voorstelling van zaken is evenwel in strijd mei de werkelijkheid. De Groot beroept zich voor zijn mening op een uittaling van Adrianus Saravia, die zich heeft aangediend als een van de (mede)opstellers van de Nederlandse Geloofsbelijdenis. In 1612 schreef deze aan de Remonstrantsgezinde predikant J. Wtenbogaert, dat geen van de opstellers ooit heeft gemeend 'een geloofsregel uit te geven'. Zij wilden slechts 'hun geloof uit de kanonieke Schriften bewijzen'.¹⁴ Nu moge dit gegolden hebben voor de eerste opstellers, later hebben de kerken de formulieren anders gehanteerd. Dat blijkt duidelijk uit de handelingen van de synode van Dordrecht 1618/1619.¹⁵ Iets

wat in het kader van dit artikel niet breder kan worden betoogd.

In de loop van zijn derde 'gedachte' beweert De Groot ook, dat in Friesland niet van de predikanten werd geëist, dat zij de Dordtse Leerregels zouden ondertekenen. In een voetnoot merkt hij in dit verband op, dat Reddingius eertijds in Friesland is geëxamineerd en toegelaten tot het ambt. Hij heeft toen geen instemming met de Dordtse Leerregels betuigd.¹⁶ Dus zou hem op dat punt geen eedbreuk kunnen worden verweten. De Groot gaat er echter aan voorbij, dat Reddingius bij zijn komst in Assen (29 okt. 1809; dus nog vóór de wijziging van het ondertekeningsformulier!) het oude Dordtse formulier heeft ondertekend. Hij bond zich toen dus terdege aan alle drie formulieren van eenheid."

Tenslotte luidt zijn vierde 'gedachte', 'dat deze geheele beschuldiging (nl. van eedbreuk – H.B.) steunt op eene schromelijke verwarring van het onveranderlijke Goddelijke Christendom en de veranderlijke menselijke beschouwing van hetzelfde'.¹⁸ 'Het inzicht in de Goddelijke openbaring des Christendoms' heeft een ontwikkeling doorgemaakt. 'Het is dezelfde godsdienst, die (het Nederlandse volk) nu meer dan duizend jaren heeft beleden', maar het inzicht erin is verdiept, verbeterd.¹⁹ Alleen in de voorbijgaande toestand van een onvolkomen kerk waren formulieren nodig. Tegenwoordig is dat niet langer het geval, vanwege de voortgaande verlichting.

De kritiek van H.J. Koenen

Het geschrift van De Groot trok de aandacht van velen in het land, ook van mensen uit de Réveil-kringen. Tot hen behoorde ook de Amsterdamse jurist mr. Hendrik Jacob Koenen.²⁰ Hij heeft de Groningse professor 'een ampelen brief geschreven, zooveel mogelijk in den geest der liefde en uit een ruim wetenschappelijk standpunt'. Wel meende hij, dat De Groot 'geheel het principe van het positieve Protestantisme (...) miskende; dat eene protestantsche kerkgemeenschap rust op – en noodwendig vereischt: *eenigheid des geloofs*; terwijl hij veronderstelt, doch niet bewijst, dat men dit onder Protestanten niet behoeven zou'.²¹ Het was 'een wel liefderijken, maar toch zeer ernstigen brief', zoals Koenen op 25 januari 1834 schreef aan zijn Haagse correspondentie-vriend, de Reveil-man mr. Carel Maria van der Kemp.²² Tegenover de bewering van De Groot, dat wie de formulieren van eenheid zien als 'regelmaat des geloofs' in feite op Rooms standpunt zijn gaan staan, houdt Koenen staande: 'de Roomsche Canones fidei (= regels van het geloof – H.B.) zijn een *kenbron der waarheid* (...). Maar de Protestantische *formulae concordiae* (= formulieren van overeenstemming – H.B.) zijn geen kenbron der waarheid, maar een *middel ter bevordering van éénparigheid des geloofs*'.²³

Het oordeel van C.M. van der Kemp

Op 11 februari 1834 reageert Van der Kemp op Koenen's brief: 'De Roomschen stellen hunnen canones fidei *boven* of *nevens* den Bijbel; wij onze formulieren *onder* den Bij-

bel, waaraan zij altijd toetsbaar en veranderbaar zijn. De Roomschen houden hunnen *canones* voor *onfeilbare* uitspraken: wij de onzen voor *feilbaar*, doch evenwel niet voor *feilende*, tenzij de feilen aangetoond en bewezen worden'. Het onderscheid dat Van der Kemp hier maakt, is duidelijk. 'Feilbaar' wil zeggen: het is *mogelijk* dat in de formulieren iets staat, dat toch niet schriftuurlijk is. 'Feilend' betekent: er staat *metterdaad* iets in dat niet schriftuurlijk is.

Van der Kemp concludeert: 'Daarom is een ieder *Leeraar* en Lid onzer Kerk aan de formulieren gebonden, tenzij hij aantoon en bewijze, niet dat zij *feilbaar* zijn (dit spreekt vanzelf) maar dat zij *feilende* zijn, feilen *hebben*'.²⁴ Ongeveer een maand na deze briefwisseling verschijnt van de hand van Van der Kemp een geschrift over de *Gedachten* van De Groot.²⁵ Met grote nadruk betoogt de schrijver, dat de betijdenis metterdaad haas onderteekenaars bindt. Zij doet dit, en mag dit doen, omdat zij de Heilige Schrift naspreekt. Is een predikant hier niet (of: niet langer) van overtuigd, dan is hij verplicht *zijn* afwijkend gevoelen aan de kerkelijke vergaderingen ter toetsing voor te leggen. Wil hij gereformeerde blijven, dan moet hij het gevoelen van de gereformeerde kerken, zoals dit door die vergaderingen is uitgesproken, *aanvaarden*. Kan hij dit niet, dan kan hij niet langer gereformeerd predikant blijven.

Het gevoel van mr. G. Groen van Prinsterer

Ook Groen van Prinsterer heeft kennis genomen van de brochure van De Groot. Daarnaast heeft hij ook ontvangen het geschrift van Van der Kemp. Aan Koenen schrijft hij over dit laatste: 'Dat is geen ligte artillerie. De toon is die waarin Van der Kemp gewoonlijk schrijft, en ik erken dat, bij de eerste doorbladering, sommige hevige uitdrukkingen mij gehinderd hebben. Evenwel, wanneer ik meer ga letten op de strekking en den eigenlijken aard van hetgeen hij refuteert (= weerlegt – H.B.), en op de zonderlinge argumenten welke De Groot zich niet heeft ontzien te gebruiken, dan word ik met die sterke uitdrukkingen bijna verzoend: dan geloof ik bijna dat de tuchting niet ongepast, niet al te krachtig moet worden gerekend'. 'Het vasthouden van de verpligting der predikanten om de *Formulieren* van Eenigheid te eerbiedigen, komt mij voor, in de tegenwoordige gesteldheid van de Kerk, een punt te wezen van zeer groot gewigt'.²⁶

Een paar weken later heeft Groen grondiger kennis genomen van het boek van Van der Kemp. Dan schrijft hij aan W. de Clercq: 'Het stuk van Van der Kemp is al zeer fiks en overtuigend gesteld; en ik geloof dat men, na die wederlegging, vooreerst op het stilzwijgen van De Groot rekenen kan. Het geschrift van dezen schijnt al zeer algemeen veroordeeld te worden, ook door hen die anders deelgenooten zijner denkwijze zijn. Het is onhandig gesteld'.²⁷

Bijval voor De Cock uit Assen

Niet slechts geleerden als Koenen, Van der Kemp en

Groen van Prinsterer oefenden kritiek op de *Gedachten* van De Groot. Een paar eenvoudige Asser gemeenteleden, hebben zich eveneens in het debat gemengd. Zij publiceerden een *Bescheidene vraag*, in *her belang der waarheid* aan De Groot. Namelijk deze vraag, of de 'geloofsleus' van de drie formulieren 'niet geheel en alleen op Gods woord gegrond, de eenige en waarachtige en volkomene Leer der Zaligheid in zich bevat, en dus de leer des Bijbels is?' Zo ja, dan verzoeken zij 'om ons duidelijk aantetoonen, of en in hoe verre de Leeraars van dezelve kunnen en mogen afwijken, zonder zich schuldig te maken van afwijken van de zuivert Bijbelleer'. Mocht in de formulieren iets staan, dat in strijd is met Gods Woord, laat De Groot dit dan op bijbelse gronden aanwijzen.

Mogelijk zou iemand kunnen opmerken, dat als de band aan de belijdenis niet (langer) bestaat, de kerk daarom nog niet bandeloos is. Want, zo stelt men dan, 'wij hebben in allen gevalle het WOORD van GOD, hetgeen toch alléén den regel en rigtsnoer van ons Geloof mag en moet zijn'. De schrijvers antwoorden hierop als volgt: 'Dit geloven wij van harten, en wij erkennen volstrekt ook, tot regelmaat van ons geloof, niets anders; maar ook geloven wij tevens, dat het noodzakelijk is, zal dit Geloof, in Gods Woord vervat, in de Kerk zuiver verkondigd en bewaard blijven, dat men dat dit Geloof uit Gods woord, kortelijk in eenige artikelen of leerregels vervatte, eensdeels tot een band des waren geloof? in de kerk te bewaren, als ook om de Kerk voor inkruijpende ketterijen te beveiligen...'²⁸

De eerste druk van dit pamflet verscheen anoniem. Korte tijd later verschijnt een tweede druk, nu met vermelding van de namen van de schrijvers: J.A. Smeedes en R.J. Veeninga, mannen, die naderhand hun rol hebben mogen spelen in de afgescheiden gemeente te Assen. De **Cock** heeft ook hen ervan doordrongen, hoe noodzakelijk het is, zonder enig voorbehoud te blijven bij de aangenomen schriftuurlijke belijdenis.

De Groot heeft op de hem gestelde vraag uit Assen niet geantwoord. Hij heeft alle kritiek stilzwijgend naast zich neergelegd. Eerst een aantal jaren later heeft hij zich opnieuw over dit onderwerp uitgelaten. Hij deed dit anoniem. Hij kwam er toe 'stoutweg te beweren, dat (de predikanten – H.B.) *Dordsch-onregtzinnig* moesten zijn, om *Christelijk-regtzinnig* te kunnen wezen'. Anders gezegd: wie aan 'Dordt' wil vasthouden, die is in feite *on-rechtzinnig*, *on-christelijk*. Geen predikant mocht, volgens De Groot, '*Dordsch-regtzinnig*' zijn'.²⁹

Dat dit de consequentie is van het beginnende loslaten van de band aan de confessie, heeft De **Cock** doorzien. Honderdvijftig jaar na zijn dood blijven wij hem in gedachtenis houden, omdat hij de gereformeerde kerken wilde blijven binden aan de schriftuurlijke confessie van de drie formulieren in een tijd waarin 'leiders' begonnen die belijdenis los te laten. Tot bewaring van de eenheid van het ware geloof.

H. Bouma

GOD IS KONING

God is koning. Hij heeft de absolute souvereiniteit over alles wat geschapen is. Maar sinds de zondeval erkent de mens Hem niet meer als koning. Wij zijn hier onderdanig meer. Wij trekken ons van Zijn gebod niets aan. We doen eenvoudig alsof er geen God is, alsof er niemand is die alles in ons leven te zeggen heeft.

Dan blijft God wel koning. Er Zijn gezag en Zijn macht wordt in het minst niet door ronde vernietigd of beperkt. Na de zondeval is God evengoed soevereine koning als daarvoor. Maar Hij laat de mensen leven naar het hun goed lijkt. Hij laat ze hun gang maar gaan. Hij laat het toe dat ze Hem niet als koning erkennen en zich niet onder Zijn wet buigen. Hij grijpt niet in, om ze tot erkenning van Zijn koningschap te brengen.

In her paradijs was Hij soverein koning. En Hij openbaarde Zich ook zo. Hij liet aan Adam en Eva Zijn koningschap merken, met al de zegeningen daarvan. En daarom erkenden zij Hem ook als koning, en bogen zich voor Zijn wet.

Maar nadat de zonde in de wereld binnengekomen is, openhaart God zich niet meer als koning. Hij houdt Zijn volle genade in. Hij houdt ook zijn grote toorn in. Bij mensen hebben Hem uit het oog verloren. En voorzover God Zijn koningsheerschappij nog laat zien, zien ze daarvan niets. Ze zijn blind daarvoor. En God grijpt niet met forse hand in. Hij dwingt de erkenning van Zijn koningschap niet goedschiks of kwaadschiks af. Hij behoudt dus wel Zijn koninklijke heerschappij, maar Hij oefent die niet uit, tenminste niet zo, dat de mensen het erkennen. Hij laat her niet merken dat Hij koning is. Tenminste aan het overgrote deel van de wereld niet.

Alleen in Israël, daar laat Hij Zijn koningschap zien. Tegen Israël heeft Hij het weer gezegd, dat ze Zijn volk zijn en dat Hij hun koning is. Daar laat Hij het weer merken, wat de theocratie betekent, wat het inhoudt dat God regeert. Hoe groot de genade daarvan is en hoe zwaar de verantwoordelijkheid. Israël kent God weer als zijn koning en noemt zich daarom: zijn volk. Trissen God en Israël is weer de verhouding van liefde, en daarom wordt daar ook zichtbaar hoe heerlijk en hoe geducht het koningschap van God is. Wat de rijkdom van het volk is zijn koning. En daarom is Israël benadigd: God is hier weer koning, dat wil zeggen, Hij maakt Zich hier weer als koning bekend. Hij laat de genade van Zijn koningschap weer schitteren, en Hij eist hier weer de erkenning van zijn koninklijke wet: Hij laat hier zijn koningschap zien in zegen en gericht.

Hij laat hier Zijn koninkrijk komen, dat wil zeggen, Hij brengt hier Zijn koningszegen en Zijn koningsrecht weer tot gelding.

Is Hij dan geen koning van de wereld? O ja, Hij heeft de macht over alles, en Hij heerst soverein over de wereld. Maar Hij doet dat zo, dat de mensen het niet merken en niet erkennen. Zo dat ze zijn koninklijke genade niet proeven en zich ook niet voor zijn wel buigen. In de wereld is Hij wel koning, maar Hij is geen Vader. Daar is niet de verhouding van liefde. En daarom ook niet het zichtbaar worden van het koningschap zó dat de mensen het erkennen. Zo erkent Israël God dus wel als koning van de hele wereld. Israël ziet door de openbaring, dat Hij ook daar heerschappij heeft. Maar het belijdt aan de andere kant, dat God alleen nog maar de koning van Israël is, dat Hij daar Zijn macht uitoefent in genade.

B. Holwerda, preek over Zondag 48, 1937

¹ Zie bv. het artikel van L.C. van Drimmelen in *Kerkinformatie* van juni 1992. (voor zover) overgenomen in de rubriek 'Persschouw' in: *De Reformatie*, jg. 67, nr. 43 d.d. 15 aug. '92. 866-868. In dergelijke richting lijkt ook te gaan het opstel van J. Hoogland, 'Rekenschap gevraagd', in: *Rij dr. Tijd*, juni 1992, nr. 1, 17.

² *Verz. Geschr.*, I, 47.

³ De Cock, *Leven*,², 85.

⁴ *Verz. Geschr.*, I, 47v.

Verz. Geschr., I, 7.

⁶ De citaten zijn te vinden resp.: a.w., 7, 14-1b. 18, 20, 22-24.

⁷ *Verz. Geschr.*, I, 73-110.

⁸ De citaten zijn te vinden: *Verz. Geschr.*, I, 98v.; zie ook 101v.

⁹ Deze brochure verscheen te Groningen in het eerste begin van 1834. De volledige titel luidt: *Gedachten over de beschuldiging, tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk in deze dagen openlijk ingebracht, dat zij hunnen eed breken, doof af te wijken van de leer hunner kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden*. Korte tijd later verscheen een 'tweede, met vele bewijzen vermeerderde druk'.

¹⁰ A.w., 4-5: 2e dr. 2-5. De formulering van elke 'gedachte' is ontleend aan de tweede druk.

¹¹ A.w., 5-9; 2e dr. 6-16.

¹² A.w., 10-36; 2e dr. 16-86.

¹³ A.w., 11; 2e dr. 18.

¹⁴ A.w., 11: 2e dr. 18. Zie voor deze opmerking van Saravia: J.N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandse belijdenisgeschriften in authentieke teksten met inleiding en tekstvergelijkingen*,², Amsterdam 1976, 8v. Zie voor Saravia: W. Nijenhuis, *Adrianus Saravia (c. 1532-1613) Dutch Calvinist, first Reformed defender of the English episcopal Church order on the basis of the ius divinum*, Leiden 1980. Over zijn eventuele medewerking aan de totstandkoming van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: a.w., 16vv.

¹⁵ Zie voor het ondertekeningsformulier: H.H. Kuyper, *De Post-Acta of Nahandelingen van de nationale synode van Dordrecht in 1618 m 1619 gehouden*, Amsterdam/Pretoria z.j. (1899), 186-189, 193-201.

¹⁶ A.w., 27; 2e dr. 55.

¹⁷ Dit formulier wordt bewaard in het Rijksarchief in Drenthe te Assen.

¹⁸ A.w., 36-42; 2e dr. 86-120.

¹⁹ A.w., 38; 2e dr. 92.

²⁰ Zie over H.J. Koenen jr.: M.E. Kluit, *Het Réveil in Nederland 1817-1854*, Amsterdam 1936, passim; dcz., *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten 1815-1865*, Amsterdam 1970, passim; dez. 'Uit de briefwisseling van C.M. van der Kemp (1799-1861) en H.J. Koenen (1809-1874) (1833-1845)', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, LXXIII, 1942, 1-290; P.L. Schram, 'Koenen, H.J.', in: *BLNP*, 3, 219-221.

²¹ C. Gerretson en J.L.^a van Essen, *Groen van Prinsterer Schriftelijke nalatenschap, III. Briefwisseling*, 2, 1833-1848, 's-Gravenhage 1964. 22v.; hierna te citeren als: Groen, *Briefwisseling*.

²² Zie over C.M. van der Kemp: J.P. Moet, Mr. C.M. van der Kemp (1799-1862) inzonderheid als Réveil-figuur, Vlaardingen 1948.

²³ Kluit, *Briefwisseling*, 33, 34.

²⁴ Kluit, *Briefwisseling*, 41v.

²⁵ De volledige titel luidt: *De beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk, dat hunnen eed breken, door af te wijken van de leer hunner kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden, gestaafd; en de Gedachten van P. Hofstede de Groot, hoogleeraar te Groningen, over die beschuldiging wederlegd*, Rotterdam 1834.

²⁶ Groen, *Briefwisseling*, 39.

²⁷ Groen, *Briefwisseling*, 54.

²⁸ De complete titel van het pamflet luidt: *Bescheidene vraag, in het belang der Waarheid, gedaan aan den hoog Eerw. en zeer geleerden Heer P. Hofstede de Groot, hoogleeraar te Groningen, als een noodzakelijk gevolg van deszelfs werke getiteld: 'Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk*, Assen 1834. De eerste druk kostte 5 cent, de tweede 10. De citaten zijn te vinden op blz. 5 en 7.

²⁹ J.C.L. Gieseler, *De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, in de jaren 1833 tot 1839. Uit de bronnen, en met inlatching der voornaamste actestukken, verhaald door X. Rotterdam 1841*. 'X' is niemand minder dan De Groot zelf; zie: Heerspink, u w., 194. Het citaat is te vinden in Gieseler, a.w., 79.

GELOOFSIJVER

Laat ons dan nu een verbond sluiten met onze God, dat wij alle vrouwen met de uit haar geboren kinderen zullen wegzenden, volgens de raad van mijn heer en hen die beven voor het gebod van onze God; en laat er gehandeld worden volgens de wet.

Ezra 10.3

Wanneer Ezra hoort van de trouwbreuk van de teruggekeerde ballingen vernedert hij zich voor de HERE en belijdt Hij schuld. Hij spreekt uit dat het terecht zou zijn wanneer de HERE zijn toom helemaal laat gaan over dit volk. Dat lier terecht zou zijn wanneer de HERE een einde maakte aan het gehele plein. Al eerder hadden zich mensen rond hem verzameld die zich ook bewust waren dat God deze gemengde huwelijken had verboden in zijn woord. En langzaam wordt de groep rond Ezra blijkbaar steeds groter. Ezra's hardop, publiek uitgesproken gebed begint de ex-ballingen wakker te schudden.

Dat is ook de bedoeling van Ezra's gebed. Want in plaats van te eindigen met de woorden of de HERE die schuld wil vergeven, eindigt Ezra zijn gebed met de woorden: Hoe durven wij zo nog voor U te verschijnen. Ezra beseft dat het volk zich in deze situatie niet zo tot de HERE mag richten. Eerst moet er een einde komen aan die zondige situatie. Eigenlijk roept Ezra door die laatste gebedswoorden het volk dus op tot actie. Ezra wil het volk ontdekken aan eigen zonde. Maar hij legt het initiatief duidelijk bij het volk. Het volk moet zich bewust zijn van die zondige situatie en daar uit eigen initiatief wat aan willen doen. Zelfs moet het volk uit eigen beweging op de idee komen wat er nu moet gebeuren.

Opvallend is dan ook het verschil tussen hoofdstukken 9 en 10 in de beschrijving. Tot hoofdstuk 9 vertelt Ezra wat hij zelf heeft gedaan. In hoofdstuk 10 stap hij a.h.w. een stukje naar achteren en gaat beschrijven wat er gebeurde. Als op afstand ziet hij een zekere Ezra en het volk. Een volk dat weliswaar huilt van spijt, maar dat is in dit geval nog niet genoeg. Uit hun reactie zal moeten blijken of ze de ernst van de situatie inzien. In hun daden zal moeten blijken of er echt sprake is van geloof.

Dan komt de belofte van Sechanja. De belofte waarvoor hij goedkeuring vraagt van Ezra en al de anderen die hij als oprechte gelovigen heeft herkend. En wanneer de belofte de goedkeuring van Ezra en de zijnen kan wegdragen wil Sechanja er zelfs een aparte afspraak met de HERE over maken. Dit heeft nu de hoogste prioriteit. De oorzaak van de schuld moet uit hun midden worden weggedaan. Dus wil Sechanja de HERE onder ede 'beloven

dat zij de vreemde vrouwen met hun kinderen zullen wegsturen.

Dit is duidelijk niet het goedpraten van echtbreuk onder een soort van religieus sausje. Want de gedachte aan die echtbreuk veroorzaakt bij degenen die het aangaat dat ze zitten te beven (vs. 9). Maar voor één ding zijn ze nog banger. Namelijk voor de verschrikkelijke toorn van de HERE (vs. 14). Daarom gaan de meeste hallingen de HERE hun gelofte, onder ede op het tempelplein gedaan, betalen.

Als we dit horen en ons proberen in te leven, dan beseffen we dat dat een gruwelijke zaak moet zijn geweest. Je vrouw, eventueel met kind en al, wegsturen. Het dierbaarste wat je je maar kunt voorstellen dwingen om weg te gaan. Of eigenlijk, niet het dierbaarste. Want boven vrouw en kind stond de HERE. En door die daad van het wegsturen van vrouw en kind lieten de Joden merken dat de HERE bij hen weer bovenaan stond. De dienst aan Hem was hen het meest dierbaar. De HERE liefhebben boven alles. dat is handelen volgens de wei, Dat is geloofsiijver. Het ging om de HERE en zijn eer (vi. 11).

Het ging de HERE tegelijk ook om de komst van zijn Zoon. Geboren uit het volk. In dat perspectief moeten we deze geschiedenis lezen. Zij is geen aanleiding om nu vandaag de dag zo te doen als in Ezra's dagen gebeurde. Ongelovige echtgenoten mogen niet worden weggestuurd (1 Kor. 7). Wie dat toch wil doen vanwege deze geschiedenis gebruikt haar als een religieus sausje om een eventuele echtscheiding goed te praten. Daardoor is de geschiedenis nog niet tijdgebonden want ze blijft leerzaam. Want spijt hebben, beterschap beloven en hewijzen, dat is de taal van het geloof. Dat is de taal die tussen gelovigen ook gesproken wordt. Juist binnen de gemeente zijn we aan elkaar gegeven om op elkaar toe te zien en elkaar te helpen. Dat doen we het best wanneer we een levend geloof uitdragen. Ezra's oprechte geloof heeft inspirerend gewerkt op de gemeenschap van Gods volk. Geloof dat wist waar het op aankwam. Op vertrouwen, ook als gevaar dreigt. Op ootmoed als zonde wordt geconstateerd. Tegelijk ook op bekering die moet blijken in concrete activiteit. Het hoek Ezra heeft, ook wat dit betreft, zijn actualiteit duidelijk niet verloren.

J.B. de Rijke

PROF. DR. D.H.Th. VOLLENHOVEN

(1892-1978)

Het is dit jaar precies honderd jaar geleden dat prof. dr. D.H.Th. Vollenhoven werd geboren. Daarbij werd op 6 november stil gestaan op een symposium aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. En het blad *Beweging*, reformatorisch, wijsgerig en informatief orgaan, heeft een speciaal nummer aan deze wijsgeer gewijd.

Vollenhoven en 'De Reformatie'

Nu kan de vraag gesteld worden, wat een weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven met deze filosoof heeft te maken. Zeker, Vollenhoven is een achttal jaren predikant geweest, maar daarna heeft hij toch tot zijn emeritaat in 1962 als hoogleraar in de wijsbegeerte gefungeerd. Welke betekenis heeft Vollenhoven dan gehad, dat onder 'kerkelijk leven' aandacht aan zijn geboortedag wordt geschonken?

Daarop valt te antwoorden dat hij bij de oprichting van *De Reformatie* in 1920 als medewerker werd genoemd, hoewel hij nooit een artikel in ons blad heeft gepubliceerd. Maar hij had grote betekenis voor de ontwikkeling van het gereformeerde leven, dat ons blad beoogt.

Daarom vooral moet het onze aandacht hebben dat hij samen met zijn zwager, prof. dr. H. Dooyeweerd, een calvinistische wijsbegeerte heeft ontwikkeld, die nieuwe wegen heeft gebaad en die tot op vandaag van groot belang te noemen is.

In het algemeen kan al gesteld worden dat de filosofie de eeuwen door grote invloed heeft uitgeoefend op de theologie. Kennis van de filosofie is voor theologen dan ook noodzakelijk, willen zij de theologische stromingen, ook in onze tijd, kunnen peilen. Maar het bijzondere van de mee door Vollenhoven ontwikkelde filosofie is, dat hij wilde komen tot een christelijke, calvinistische filosofie. Daarmee ging hij geheel in de lijn van Abraham Kuyper, die het koningschap van Christus voor alle terreinen van het leven had geproclameerd en daarom was gekomen tot het stichten van een gereformeerde universiteit. Welnu, daarom wilde de jonge Vollenhoven het christelijk geloof ook in de wijsbegeerte gestalte geven. Hij wilde geen leentjebuur spelen bij allerlei ongelovige of zogenaamd neutrale filosofische scholen, maar wilde komen tot een

eigen filosofie, die uitging van de betrouwbaarheid van het Woord van God. Terwijl de gangbare wijsbegeerte van de mens uitging, wilde Vollenhoven van God uitgaan, die de hele wereld heeft geschapen en in stand houdt door zijn Woord. Het ging hem niet slechts om correcties op de bestaande wijsbegeerte, nee, hij wilde komen tot reformatie van de wijsbegeerte. Vandaar de titel van zijn boek in 1933 *Het Calvinisme en de Reformatie van de Wijsbegeerte*.

Uitgangspunt

Zijn uitgangspunt voor een calvinistische wijsbegeerte is dan ook:

'a. De Heilige Schrift leert de rechtstreeksche souvereiniteit van dien God, die Zich in Zijn Woord geopenbaard heeft, over alle dingen, in welk verband en op welk terrein ook, en ondericheidt in overeenstemming daarmee helder tusschen God als den Souverein en het door Hem geschapene.

b. Zij beschouwt de religie als een verbond (unio foederalis), het menselijk geslacht ook reeds vóór den zondeval bekend door woordopenbaring.

c. Zij predikt, wat den toestand na den val betreft, 1. de algeheele verdorvenheid van den mensch, 2. den dood als straf op de zonde, en 3. de openbaring der genade van den soevereinen God in den Middelaar' (21).

Vandaar dat het grondmotief van deze wijsbegeerte kort geformuleerd is als volgt: schepping, zondeval, verlossing.

Dr. J. Stellingwerff wijst in het blad *Beweging* erop dat Vollenhoven diepe indruk maakte op de studenten, omdat hij hen iets nieuws te zeggen had, dat voor hun leven en studie van belang was. Hij vond ook gehoor bij jongere theologen. Kort nadat Dooyeweerd in 1935 met zijn publicatie van de *Wijsbegeerte der Wetsidee* begon kwam het dan ook tot de oprichting van de 'Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte', waarvan Vollenhoven 27 jaar lang voorzitter was.

De invloed van beide filosofen werd zo groot dat theologische hoogleraren aan de VU hen gingen bestrijden. Ze zouden een 'nieuwe richting' voorstaan, die afweek van de gangbare meningen. Dit was een van de redenen die de synode van 1936 bracht tot het instellen van een commissie die allerlei 'leergeschillen' moest onderzoeken zonder dat enige kerk hierom had gevraagd. We weten waarop dit uitgelopen is: binding, schoningen en afzet-

tingen, die tot de Vrijmaking van 1944 hebben geleid. Dit komt breed aan de orde in het de vorige week door prof. J. Kamphuis besproken boek *Eender en anders*. Uit de correspondentie die tussen K. Schilder en Vollenhoven is gevoerd, blijkt dat Vollenhoven een grote rol heeft gespeeld in de leiding van de bezwaarden over de synode-uitspraken en van hen die de daaruit voortvloeiende tuchthandelingen bestreden. De titel van dit boek geeft ook aan dat Schilder en Vollenhoven uiteindelijk uiteen zijn gegaan in hun kerkelijke keuze: Eender en anders. Maar daarover hier niet verder.

Verdieping van inzicht

Ik wil er nu de nadruk op leggen, welk een grote indruk deze calvinistische wijsbegeerte op schriftgelovigen heeft gemaakt. Men leerde de innerlijke tegenstrijdigheid van allerlei ongelovige filosofieën zien. Tegelijk werd een filosofie ontwikkeld die rekening hield met de gegevens van de Schrift en die in de strijd der geesten een geweldig hulpmiddel was.

Prof. dr. J. Klapwijk, die jarenlang assistent en later wetenschappelijk medewerker van Vollenhoven is geweest, schrijft in *Beweging* dat het Vollenhoven vooral ging om verdieping van inzicht van het gereformeerde volk. Hij baseerde zijn filosofie op de Heilige Schrift en op de empirische werkelijkheid. Maar daarin gaat de Schrift voorop. Volgens Vollenhoven inspireert de bijbel niet alleen, maar informeert ook, bijvoorbeeld over de hemel als onderdeel van de geschapen werkelijkheid. Klapwijk signaleert verder een duidelijk verschil tussen de grondleggers van de Wijsbegeerte der Wetsidee: bij Dooyeweerd geen rechtstreeks beroep op de Schrift, bij Vollenhoven wel. Volgens de laatste moet de christelijke filosofie het recht tot Schriftbewijs nooit uit handen geven. Een uitgangspunt, dat ons uiteraard aanspreekt, maar dat ook tot verkeerde conclusies kan leiden. De vraag is namelijk, op welke wijze de Schrift voor de filosofie betekenis heeft. Zo werd centraal een beroep gedaan op wat de bijbel zegt in Spreuken 4 : 23: 'Behoed uw hart boven al wat te bewaren is, want daaruit zijn de oorsprongen des leven?'. Volgens Dooyeweerd zou het hart het 'boventijdelijk centrum' van het menselijk leven zijn. Dit was Vollenhoven niet met hem eens, want ook de diepste eenheid, het hart van de mens, is in de tijd begrepen. Maar tegelijk werd in de kringen van de Wijsbegeerte der Wetsidee – op het voetspoor van Dooyeweerd – een heel filosofisch stelsel aan de hand van deze tekst ontworpen. Het hart als centrum van allerlei levensuitingen en functies van de mens. Deze tekst werd daarmee geannexeerd voor een wijsgerig stelsel vanuit de gedachte dat hier informatie over de mens als zodanig werd gegeven, zelfs wetenschappelijke informatie. Maar dat is een misverstand. Het gaat hier niet over het hart van iedere mens, maar over het hart van hen die de woorden van wijsheid van de Heere hebben aanvaard. Dan ontvangen zij leven. Maar dit is dan een leven dat bepaald niet gelijk staat met ons biotisch leven. Met ligt in de lijn van wat Christus als de op-

perste Wijsheid van het boek Spreuken later zegt: Wie in Mij gelooft, zoals de Schrift zegt: stromen van levend water zullen uit zijn binnenste vloeien (Joh. 7 : 38). Het gaat dus over het hart van de gelovigen. We kunnen er dan ook inkomen, dat Dooyeweerd volgens Klapwijk een keer gezegd heeft dat hij zich teveel op bijbelteksten had beroepen. Toch is het uitgangspunt van Vollenhoven onopgeefbaar, namelijk dat de christelijke filosofie het recht tot Schriftbewijs nooit uit handen moet geven. Als de bijbel dan maar niet wordt gebruikt als een handboek dat wetenschappelijk geformuleerde informatie geeft, zoals dat bijvoorbeeld hij voorstanders van het creationisme gebeurt.

In een kadertje wordt deze uitspraak van Klapwijk geplaatst: 'Wat Vollenhoven deed, was simpelweg het ijveren voor een doorgaande reformatie'. Bij ons is dit woord enigszins erfelijk belast, maar deze uitspraak valt te onderstrepen. Wat van deze calvinistische wijsbegeerte in aanleg valt te leren is de uithouw van het gereformeerde leven en denken en tegelijk het kritisch ontmaskeren van de synthese met allerlei heiden? denken. Daarbij heeft Vollenhoven, meer dan Dooyeweerd, belangrijke aanzetten gegeven door te laten zien dat de Heilige Schrift rijk-tinggevend is voor de filosofie. Dat heeft verrijkend en verruimend gewerkt, ook door wat docenten uit deze school in het kader van 'bijzondere leerstoelen' op de rijksuniversiteiten hebben uitgedragen.

Bijzondere leerstoelen

Ik denk met genoegen en groot respect terug aan de colleges die ik van J.P.A. Mekkes in Leiden heb gevolgd. Later heb ik in Groningen onder het gehoor van K.J. Popma gezeten, met minder genoegen. Onderling bleken tussen beiden ook belangrijke divergenties te bestaan.

Dit klopt met de opmerkingen die in *Beweging* worden gemaakt over voortgaande uitwerking en onderlinge divergentie die bij de aanhanger? van deze wijsbegeerte bestaan. Klapwijk zegt daarvan: 'Dooyeweerd en Vollenhoven waren twee filosofische zwaargewichten. Zij hadden beiden een uitgebreide kennis van de systematische wijsbegeerte als de geschiedenis der wijsbegeerte. Zij stonden duidelijk boven de stof die zij doceerden. Zij torenden ook hoog uit boven een toegewijde kring van medestanders en volgelingen. De Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte heeft zich van meetaf rijk geweten met mensen van dit kaliber'. Klapwijk noemt dit de wet van 'de remmende voorsprong'. Reide filosofen waren te veel lichtende voorbeelden en overschaduwden daarom door hun grote kundigheid de creativiteit van een komende generatie christen-filosofen.

Kritiek

Intussen kan niet ontkend worden dat bepaalde uitgangspunten van deze calvinistische wijsbegeerte door mees dan een zijn nagerekend. Zo kwam er bijvoorbeeld kritiek op de zogeheten 'pistische functie' van ieder mens, alsof het verschil hierin bestond, dat dit geloof bij de ongelovi-

gen links en bij de gelovigen rechts gericht was. Ook de gedachte dat de kerk een van de vele samenlevingsvormen van de mensheid is ontmoette kritiek. Met name ook de 'wetsidee' – centraal in deze filosofie gesteld – werd aan nader onderzoek onderworpen. Wanneer de wet 'de grens' tussen God en mens wordt genoemd, komt meteen de vraag aan de orde, wat met deze grens wordt bedoeld. Is dit geen beeldspraak die in een filosofisch begrippenapparaat onhelder wordt? Opvallend is het daarom dat juist over deze wet als grens een ontwikkeling in opvattingen bij Vollenhoven wordt gesignaleerd door drs. A. Tol in genoemd blad. Hij schrijft: 'Ongetwijfeld is Vollenhovens meest karakteristieke systematische opvatting: die van de wet als grens tussen God en wereld (of kosmos). Dit doortrekt zijn hele denken'. Maar volgens Tol heeft hij door de jaren heen daarvan verschillende wijsgerige interpretaties gegeven. Wij gaan deze hier niet doorgeven en bespreken, maar uit dit gegeven blijkt wel dat de kritiek hierop niet aan Vollenhoven is voorbij gegaan. Zo stelt hij dat men bij 'wet als grens' niet aan ruimtelijkheid mocht denken, want die bestaat alleen binnen het geschapene. Het gaat hem om de grens tussen God en scheepsel. Later spreekt hij over de wet in drieërlei zin: een wet voor de geschapen kosmos, een wet in de Woordopenbaring en een wet in de Geestesleiding.

Dit onderstreept de conclusie van Tol: 'Vollenhovens systematisch denken, dat rijk aan inhoud is, is altijd in ontwikkeling gebleven... Zijn schriftuurlijk denken hield zijn denken in beweging. Zijn wijsgerig denken kan daarom van grote steun zijn voor wie, zich oriënterend aan de Schrift, aan eenzijdige concepties en geconstrueerde oriëntatiekaders geen boodschap hebben'.

Over de opvattingen van Vollenhoven zou nog veel meer te zeggen zijn, bijvoorbeeld zijn gedachte over de maagdelijke geboorte van Christus en de verhouding ziel-lichaam. Maar bij herdenking van een geboortedag staat speciaal de persoon in de aandacht.

Daarvan zegt Stellingwerff terecht: Hij boeide door zijn inzichten, door zijn eenvoud en ongecompliceerde menselijkheid. Daarom was hij bij de studenten zeer geliefd.

Een persoonlijke indruk

Hoewel ik Vollenhoven slechts één keer ontmoet heb, toen hij al 80 jaar was, heb ik dezelfde indruk ontvangen. Uit de door mij gepubliceerde briefwisseling tussen hem en Schilder blijkt, hoe hoog Schilder hem achtte. En dat was wederzijds. Op 17 oktober 1972 had ik een gesprek van twee uur met Vollenhoven in verband met mijn promotie-studie. Daarin zei hij onder meer: 'Ik heb er ernstig over nagedacht met Schilder mee te gaan, omdat ik hem kende en vertrouwde. Ik heb het bewijs ervan dat er gekonkeld is ten aanzien van hem'. We laten dit bewijs hier nu maar achterwege. Vollenhoven vervolgde: 'Schilder heeft bij mij gelogeerd en ik heb daaraan de prettigste herinneringen. Het steeds werken met elkaar leidde tot echt respect'. Deze hand werd ook bij de verschillende kerkelijke gang na de Vrijmaking wel gevoeld, maar niet

meer onderhouden. Nog een enkele brief werd gewisseld, lang na 1944. Op 31 oktober 1951 schreef Schilder aan Vollenhoven: 'Als je 't weten wilt ben je, een van de weinigen, van wie me 't in stille oogenhlikken werkelijk *spijt*, dat het contact is afgebroken... Het spijt me echt'. Zes maanden eerder had hij nog op het punt gestaan bij Vollenhoven aan te bellen. Op 14 november schrijft Vollenhoven hem onder meer, waarom hij niet met de Vrijmaking is meegegaan en vervolgt dan: 'Intusschen, kerkelijke blijdschap heb ik niet en zal 'k niet hebben voordat de breuk is geheeld'. Hij eindigt: ' 'k Vlei me niet met de gedachte je morgen te zien verschijnen. Maar laat me ook niet te lang wachten: ook ons beider leven is niet eindeloos en de tijden zijn boos!' Het was de laatste zin in een laatste brief. Kort daarop bleek hoe waar de opmerking was over het leven dat niet eindeloos is. Op 23 maart 1952 stierf Schilder.

In genoemd interview zei Vollenhoven: 'Er is tussen hem en mij geen persoonlijk contact meer geweest. Ik ben bij zijn begrafenis geweest. Gezien wat de VU aan Schilder te danken had vond ik het gepast te gaan'. Vollenhoven besloot dit gesprek met de opmerking: 'Door de scheiding is het kerkelijk leven bij ons verzwakt, want de besten zijn weggetrokken'.

Het kwam me goed voor, ter gelegenheid van de herdenking van de geboorte van prof. Vollenhoven, ook deze persoonlijke woorden door te geven. Wij eren zijn nagedachtenis als die van een beminnelijk mens, een eminent geleerde, maar bovenal als een mens Gods, een christen.

W.G. de Vries

Sola gratia! – in de 18e en de 20e eeuw

Nee, het was van ds. Smytegelt niet fout, dat hij in zijn kruistocht tegen alle vanzelfsprekendheid de leer van Gods uitverkiezende genade beleed temidden van een verbondsgemeente die in gearriveerdheid wegzakte. Verbond en verkiezing – het zijn *werkelijkheden*, die in hun samenhang (want de God van de verkiezing is de God van het Verbond) gelovig moeten worden gekend en beleefd, zal er een gemeente blijven die *wéét* wat '*sola gratia*' betekent. In ~~het~~ Verbond, waarvan Gods eigen Zoon Middelaar is, mogen we uitverkiezende liefde van vóór de grondlegging van de wereld kennen. Goddelijke liefde in de Geliefde, de Zoon van Gods liefde: zó 'ga ik op tot Gods altaren, tot God, mijn bron van zaligheid. Zó mag mijn ziel *zijn* heil ervaren'. Het is een levens-lied – daarom ook een lied in het sterven! – in het Verbond en vóór het aangezicht van de eeuwig Levende.

Zó alleen – in de Geliefde – kon ons voorgelicht de psalm van de levensgemeenschap vinden in een godvergeten tijd, die doorbrak in de 18e eeuw. Zó alleen vinden wij – onze mannen en vrouwen, onze jongens en meisjes – die psalm van levensgemeenschap en -levensvreugde, wanneer we in *onze* godvergeten tijd leven om in het Verbond *uit* te *gaan* tot de Christus om in Hem het Vaderhart te vinden, waarin het klopt van eeuwige erbarming voor zondaren. We vinden die psalm slechts, wanneer we weten dat hij alleen kan worden gezongen op de toon van de vrije genade.

Nee, het was de fout van ds. Smytegelt niet, dat hij de geheimnisvolle samenhang van Verbond en verkiezing vast wilde houden. Heel het gereformeerde voorgelicht klemde zich in die decadente tijd koppig vast aan de Leerregels van Dordrecht. Daarom zijn de 'oudvaders' ook niet *weg* te denken en zelfs niet weg te branden uit de gereformeerde traditie.

Maak ik nu een te grote spmng, wanneer ik zeg, dat *we* over de moeiten van de éénheid binnen de Christelijke Gereformeerde Kerken nooit kunnen spreken, als zou het ons niet aangaan?

Schrift en rede | Rede en Schrift

Maar om bij Smytegelt en de traditie van het gereformeerde pictisme te blijven – zij waren niet alleen de predikers van het '*sola gratia*', ze waren óók *kinderen van hun tijd*. Ze waren dat in het onmatige accent op het gevoel. Ze waren het ook en vooral, toen ze dat gevoel dikwijls *niet* brachten onder de tucht van Gods Woord, maar het wrongen binnen (wat zij dachten te zijn) het beschermende kader van de gereformeerde scholastiek. Zo zien we slag op slag hij Smytegelt (nota bene: het is anderhalve eeuw later bij Kuiper vaak niet anders!) de wonderlijke samengang van Verbond en verkiezing niet oplichten *vanuit de Schriften* (*sola scriptura*!), maar de *rede* krijgt een beslissende stem. Dat is de menselijke rede, het menselijk bevatting- en -begripsvermogen. Want zó loopt de redenering: ontmoeten we werkelijk in het Verbond de God van de verkiezing? Nu, dan *kan* het niet anders, of dat Verbond heeft God ook *alleen* gesloten met zijn van eeuwigheid verkorenen! Hij *kán* het alleen met hen hebben gesloten. Dat is toch klaarder dan de dag? Zo als de remonstranten zeiden: als God ons in het Evangelie wat toezegt, dan *kán* het niet anders, of wij moeten dat ook

aan kunnen pakken –, 76 (maar nu precies aan de andere kant) meenden Snytegelt en de zijnen: als de God van het Verbond de God van de uitverkiezing is, dan belooft Hij ook *alléén* aan uitverkorenen zijn genade.

Zo kan dan dr. Steenblok voor zijn 'gereformeerd' rationalisme zich ook op Snytegelt beroepen (vgl. *Rondom verbond, roeping en doop*, 110). Steenblok rekent in het geval van Smytegelt *wel* te snel naar zich toe en is niet altijd nauwkeurig. Maar het *wàs* de overtuiging die het gereformeerd piëtisme uitdroeg: God verbindt zich in het Verbond aan de *uitverkorenen* om hen, '*hoe* goddeloos en onwaardig zij ook zijn, zalig te maken van hun zonden en te formeren tot Zijn dienst en lof'. Het is een '*redelijke* godsdienst', maar het voert *wèl* af van de enige *troost* in dat *sluitend, logisch-sluitend* maken van de geheimen der omgang tussen de eeuwige God en een geroepen zondaar.

Autonome redelijkheid – tor bij het doopvont

Dezelfde 'gereformeerde' redelijkheid haalt bij Smytegelt ook de diepte weg uit de eerste vraag van het formulier om de kinderen te dopen. Het is één van de rijkste momenten in de gereformeerde liturgie, wanneer ouders vóór de doop van de kinderen wordt gevraagd, of ze belijden, dat *déze* kinderen, die *toch* echt in zonde ontvangen en geboren zijn, toch 'in Christus geheiligd' zijn? Dan wordt aan de ouders maar niet gevraagd een dogmatische, bespiegelende verklaring in *algemene* zin, nee: er zijn *concrete* kinderen. Van hen wordt dan ook *concreet* hun veroordeling in Adam beleden *en* – *sola gratia*, ook hier! – dat zij *TOCH* in Christus zijn geheiligd.

Maar als de kerk ontzinkt aan het niveau van het Doopsformulier – en *zó was* het met de kerk in die eeuw, waarin Smytegelt preekte, *dàn* komen de *vragen*! Kan dat wel van die kinderen gezegd? Wie weet wat 'ervan terecht komt'!? Je moet ze maar eens als 'wereldlingen' zien opgroeien!

Helaas heeft toen het piëtisme maar niet alleen tegen de vanzelfsprekendheid geprotesteerd, maar heeft het tegelijk de spanning, waarin de reformatie stond, niet aan *gedurfd*.

Wie hier Smytegelt leest, bij voorbeeld in de 5 preken, die hij heeft gehouden om zijn belijdeniscatechisanten een 'kort begrip' van de Catechismus te geven, voelt opeens de vrieskou van het schoolse systeem, waarin de rijkdom van de reformatische formulieren ondergaat.

De doop belooft en verzegelt, zo betoogt Smytegelt, de levendmaking en de reiniging door het bloed van Christus en door de Geest. En dan: 'Verzegelt dat nu den Doop aan alle de kinderen? Neen 't'. Daarmee kunnen de belijdeniscatechisanten het doen! Volgende vraag: 'Wat wordt er dan verzegelt hij den Doop'? En het antwoord is: 'Dat onder de kinderen, die daar gedoopt worden, *die uitverkoren zijn* en van God aan Christus gegeeven, en door de Heere Jezus gekogt zijn; dat ze zoo zekerlijk zullen verandert worden in den loop van haar leven als zij daar uiterlijk water ontvangen hebben'.

En dan volgt een nieuwe redactie van de eerste doopvraag –, maar we moeten *dít* tot de volgende keer bewaren. Ik geef graag het volledige citaat. Want hier zijn we midden in de onopgeloste problemen van de 'gereformeerde' bevindelijkheid, die *in haar rationalisme* op gespannen voet staat met de bevinding van het geloof.

J. Kamphuis

IS HOMOFILIE VERANDERBAAR?

Afgelopen zomer zijn in de rubriek 'Kerkelijk leven' artikelen verschenen over 'Homofielen in de gemeente' (blzz. 746-47, 766-67, 786-88, 810-13). Daarop kwamen verschillende brieven binnen. Een tweetal betrof mijn reactie op de visie dat homofilie te genezen zou zijn (blz. 766). Ik erken dat de manier waarop ik hierover schreef aanleiding kan geven tot misverstand. Daarom grijp ik de gelegenheid aan de zaak te verduidelijken. Een ingezonden brief volgt hieronder. Ik meen dat de vragen van de andere brieverschrijver (br. Gerrit Veerman te Zwolle, d.d. 12 september 1992) hierin ook ter sprake komen. Daarna mijn antwoord.

Er zijn voor mij enkele overwegingen om te reageren op de onlangs gepubliceerde artikelenserie in De Reformatie van drs. R. ter Beek. Vooraf wil ik verklaren dat ik blij ben met de zorgvuldigheid waarmee hij het onderwerp behandelde. Ook was ik blij een hewogenheid te bespeuren bij de schrijver voor mensen met homofiele gevoelens, een bewogenheid, die ik zelf ook ken.

Eén van de kernpunten bij onze discussies over homofilie is de veranderbaarheid hiervan. Aanhangers van de ene, steeds meer gevolgde, visie zeggen dat het gaat om een in het karakter verankerde geaardheid. Daar valt niets meer aan te veranderen laat staan te behandelen. Aanhangers van de andere visie spreken liever van homofiele gevoelens of seksuele gerichtheid, ontstaan op basis van ontwikkelingsstoornissen en in mindere mate ook op basis van een zekere dispositie, een bij de geboorte meegekregen ontvankelijkheid voor het ontstaan er van. Op grond van het gegeven dat wat aangeleerd werd ook af te leren is, menen aanhangers van deze visie dat verschuivingen van de pool homofilie naar de pool heterofilie mogelijk zijn. Door behandeling is soms genezing mogelijk. We zien dat ook in onze gereformeerde, vrijgemaakte wereld steeds duidelijker gekozen wordt voor de eerstgenoemde visie.

Zo ook drs. Ter Beek, die zegt veel kennis ontleend te hebben aan Jannes Janssen, schrijver van het boek Kavels tarwe in de woestijn. Ter Beek signaleert het gevaar dat een homofiel, als hij bevestigd wordt in de mening dat hij

te veranderen zou zijn, in een eindeloos gevecht met zichzelf kun raken. Hij kan daar aan te gronde gaan. Inderdaad kan dat gebeuren.

Maar ik zie ook een ander gevaar. Dat gaat om het volgende: dat namelijk iemand met homofiele gevoelens zich gedwongen voelt te accepteren dat zijn aard nu eenmaal zo is en zo zal blijven op grond van de zogenaamde communis opinio.

Anders gezegd: op grond van een miskenning van eigen mogelijkheden tot verandering zal hij (of zij) dan kiezen voor passiviteit en zich neerleggen bij zijn onveranderlijke 'aard'. Ik meen dat zo onrecht aangedaan kan worden aan hen die anders willen leven maar het niet zouden mogen want ze kunnen toch niet anders.

Als vertegenwoordiger van de tweede visie wil ik hier iets citeren van coll. A.A. Terruwe (uit Geloven zonder angst en vrees, blz. 28): 'Naar mijn mening en van mijn collega's moet men ook homoseksualiteit gaan zien als een pseudo-homoseksualiteit, een uitdrukking van retardatie en frustratie. Men kan bij een goede therapie deze mensen zien genezen en dan blijken zij een normale en ongestoorde aanleg te bezitten en hun seksualiteit ook ongestoord heteroseksueel te kunnen beleven'. Ik vermoed dat deze uitspraak menigeen te ver gaat maar toch denk ik dat het goed is dat dit geluid ook gehoord wordt ter bevordering van een evenwichtige discussie.

Zoals er een continuüm bestaat tussen de polen hetero- en homofilie – ieder heeft iets of veel van beide kanten in zich – zo ook is er een continuüm denkbaar tussen de visies op de veranderbaarheid bij de behandelaars. Zie hiervoor de visie die achter het citaat zit versus de visie van de onveranderlijke geaardheid.

Moet iedereen dan behandeld worden? – zo zou nu gevraagd kunnen worden. Mijn antwoord is dan: nee, alleen zij die op grond van hun seksuele gerichtheid lijden en zelf niet in staat zijn het juiste antwoord te geven op de eigen problematiek. Met name denk ik ook aan depressies, die het gevolg kunnen zijn.

Soms bekruipt me een zorg. Kan het zo zijn dat we als behandelaars, begeleiders en pastorale werkers teveel verwachten van eigen inzet en te weinig rekening houden met de opstandingskracht van Jezus Christus zoals Die werkzaam wil zijn door de Heilige Geest in de harten van de gelovigen en dus ook van gelovige homofielen? (Zie Zondag 17 voor het nut van de opstanding.) Ik denk dat God veel wil geven. Wij moeten wel onze handen openen om te kunnen ontvangen: Zijn transformerende energie! Het pastoraat mag bemiddelaar daarbij zijn.

Tot slot nog dit ten aanzien van het startpunt van de hulp aan homofielen. Ik hoop dat dit een open deur is.

Homofielenhaat en -afwijking lossen niets op, integendeel. Dat geldt ook voor homofobie en -vermijding. Ook gevoelens van irritatie of medelijden schieten te kort.

De enige motor voor het omgaan met elkaar en in het bijzonder met de homofielen in de gemeente mag zijn de liefde tot Jezus Christus. Ik denk aan zijn woorden in Joh. 21 : 15-17: 'Weid dan mijn schapen'.

B.O. de Vries, psychiater,
Wezep, 10 augustus 1992.

Is homofilie veranderbaar? Ik heb daar geen mening over. Wat ik van anderen hoor en lees, is dat er kennelijk vormen van homofilie zijn die te veranderen zijn of die overgaan, en ook dat er een soort homofilie is die nooit overgaat, een aanleg die je altijd bij je houdt. Hiervan ga ik voorlopig uit.

Waar het me om ging, is: laat de eventuele veranderbaarheid van homofilie niet je (pastorale of broederlijke) houding bepalen. Je kunt daar zomaar niet van uitgaan. Daarvoor moet je eerst meer weten van de persoon die tegenover je zit. Mijn reactie was fel, omdat ik kort voor ik de artikelen schreef had gehoord van twee broeders die tot zelfmoord waren gekomen mede doordat ze vergeefs hadden gehoopt dat hun homofiele gevoelens zouden verdwijnen, een hoop gewekt door een behandeling à la Van der Sluis.

Een beroep op de opstandingskracht van Jezus Christus heeft alle recht in het christenleven. Maar een beroep op Christus' kracht (die reëel is) wordt niet altijd gehonoreerd op de manier die wij ons voorstellen. Bijvoorbeeld niet doordat Christus een homofiel transformeert tot een niet-homofiel of zelfs tot een heterofiel, maar doordat Christus de homofiel een leven lang in lijden en last kracht geeft gelovig te blijven houden op Gods goedheid en vol te houden in het verzet tegen de zonde.

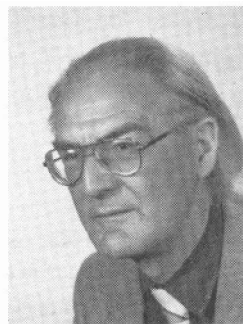
Een van de motieven om de artikelen te schrijven was het ervaringsgegeven dat vrees voor homofielen vaak onbewust het klimaat bepaalt. We hebben er zelf niet altijd erg in hoe afwijzend we overkomen. Aan de andere kant is het voor een gelovige homofiel vaak heel moeilijk te aanvaarden dat God hem met al zijn zwakheden en gebreken liefheeft, maar zijn homoseksualiteit wel afwijst. In dat kader is het zaak uiterst voorzichtig om te springen met de visie dat homofiele 'veranderbaar' is. Je kunt er (niet opzettelijk) een homofiele broeder of zuster het gevoel door geven dat hij of zij buiten Gods ontferming valt en zijn of haar last er onnodig mer verzwaren wanneer het Hem behaagt de doorn in het vlees te laten steken.

R. ter Beek

ORA
LABORA
CONTINUITAS

Dokter Los spreekt u aan!

In zes lezingen wil Piet Los met u praten: over actuele pastorale problemen. Hij doet dat op zijn eigen, persoonlijke manier, waarbij hij de dingen bij hun naam noemt en toch mild blijft. Hij begeeft zich als kwetsbaar mens 'onder anderen' en geeft zo aanzetten om de naaste naast u te zien en lief te hebben als uzelf.

P.L. Los: Onder anderen
- zes pastorale lezingen -
paperback, 88 pag., f 11,25
verkrijgbaar in de boekhandel

Los' boodschap is niet nieuw, maar uit de toon waarop hij spreekt over de naaste, opvoeding, depressiviteit, assertiviteit, zelfdoding en homofilie wordt duidelijk dat hij begaan is met zijn hoorder/lezer. En dat spreekt aan!

Oosterbaan & Le Cointre b.v.
Postbus 25, 4460 AA GOES
tel. 07100 - 15591

STUDIEDAG OVER APPÈLRECHT IN DE KERK

Op zaterdag 21 november a.s. wordt er in de Theologische Universiteit in Kampen een studiedag gehouden over het appèlrecht in de kerk. De dag staat onder auspiciën van het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap. In het kort wil ik een paar punten aanstippen die op de studiedag aan de orde komen.

In de Gereformeerde Kerken bestaan maar weinig vastgelegde regels over de behandeling van appèlzaken. De door ds. H. Bouma verzorgde uitgave van synodebesluiten heeft bij artikel 31 een stuk of vier bepalingen die iets over de procedure zeggen. Maar allerlei vragen rond de aanpak van een appèlzaak blijven onbeantwoord. De kerkelijke vergaderingen bepalen daarin zelf hun methode. Soms komt daarop scherpe kritiek van de kant van appellanten en rechtskundigen. Is ons appèlrecht wel voldoende geregeld? En is een billijke behandeling van bezwaarschriften in onze kerken voldoende gewaarborgd?

En een GWG-werkgroep die bestaat uit zowel juristen als theologen hebben we ons in de voorbije twee jaar met het appèlrecht in de Gereformeerde Kerken bezig gehouden. Dat heeft geresulteerd in een 'ontwerp-schets voor een appel-procedure in de classis'. We hebben op basis van schriftuurlijke beginselen en kerkrechtelijke uitgangspunten een aantal regels geformuleerd, waaraan men zich in een appel-procedure zou moeten houden.

Er zijn enkele als onbevredigend ervaren punten, zoals:

- lange duur van de behandeling van een appèl;
- onzekerheid over het al of niet persoonlijk gehoord worden;
- ongelijkheid tussen kerkeraad en appellant;
- onduidelijkheid over de vraag, of een klacht van iemand die zelf geen lid van de kerk is per definitie altijd onontvankelijk is.

De werkgroep heeft voorkeur voor een methode van behandelen, waarbij een bezwaarschrift, zodra het wordt ingediend, 'ter voorbereiding aan een deputaatschap voor appèlzaken wordt toevertrouwd. Dat zou de afhandeling kunnen bespoedigen.

Speciale aandachtspunten in de procedure zijn o.a.:

- dat de kerkeraad en de appellant van weerszijden op de hoogte moeten zijn van alle ingediende stukken;
- dat er zo nodig mondelinge hoor en wederhoor moet plaatsvinden;
- dat deputaten altijd zullen nagaan, of een zaak in de weg van een minnetlijke schikking kan worden opgelost;
- dat aan zowel kerkeraad als appellant in de classis ge-

legenheid wordt geboden hun zienswijze mondeling kort toe te lichten.

Op 21 november a.s. wordt in Kampen het ontwerp – in twee versies – gepresenteerd en toegelicht. Enkele deskundigen zullen het van commentaar voorzien. En hopelijk zal er dan een geanimeerde algemene bespreking over loskomen. De zaak is het waard!

M. te Velde

Opgave bij mr. J.W. Boersma (tel. 071-128325). Men ontvangt als voorbereidingsmateriaal een inleiding over de kerkelijke rechtsgang in appèl en twee concepten voor een appèl-procedure.

DE DOM VAN UTRECHT EN DE TOREN VAN PISA II

4. De uitleg van Romeinen 8

In het al genoemde interview zegt Rietkerk: 'Van Houwelingen zou Romeinen 8 zo moeten uitleggen dat het synchroon komt met zijn uitleg van 2 Petrus 3. Dan ben ik onder de indruk. Dan denk ik: ik zat er toch naast. Maar dat hoor ik Van Houwelingen niet doen. Ik hoor hem alleen mijn pogen om de Bijbel recht te doen, aanvallen. Dat mag best. Maar dan wil ik wel graag dat hij er wat tegenover stelt. Dan vraag ik: beste man, wat doe jij dan met Romeinen 8? Ik verwacht dat hij niet alleen maar kritiscert, maar ook meedenkt'. Deze passage is wel wat zwaar aangezet. Het gaat om een recensie in het *Nederlands Dagblad*, waar ik enkele kritische vragen stelde over Rietkerks uitleg van Openbaring. 20 en 2 Petrus 3. Nu mag men van een recensent verwachten dat hij met de schrijver inredeneert, maar is hij ook verplicht 'er wat tegenover te stellen'? Zijn taak is het om een boek kritisch te bezien, niet om een compleet alternatief te bieden.

Romeinen 8 schijnt echter een sleuteltekst te zijn, reden waarom Petrus' woorden eens te vergelijken met die van zijn collega Paulus. Romeinen 8 zou als opschrift kunnen dragen: de schepping tussen hoop en wanhoop. Paulus weegt twee tijdperken tegen elkaar af: de lijdenservaringen van de huidige tijd stelt hij tegenover de glorie die aan ons (de gelovigen) geopenbaard zal worden. De eeuwigheid is niet het gevolg van historische ontwikkelingen op aarde. Alleen de heerlijkheid van God kan voorgoed alles beëindigen waaronder nu nog gezucht wordt. Met reikhalzend verlangen wacht de schepping op het grote moment dat Gods zonen openbaar worden. Dat wil zeggen: dat zij zullen stralen als de zon in het koninkrijk van hun Vader (Mt. 13,43)! Nu is de schepping nog onderworpen aan de vergankelijkheid, dat is de slavernij van het verderf. Dat heeft haar overmeesterd, het houdt haar in de houdgreep. Maar hier wacht een grote verandering: de vrijheid die erin bestaat dat Gods kinderen de eeuwige glorie ontvangen. Dan is alle vergankelijkheid verdwenen en de volkomen heerlijkheid aangebroken. Dat zal tegelijk een bevrijding voor heel de schepping betekenen.

In vers 22 geeft Paulus de verklaring van het voorafgaan, die eigenlijk al bekend is ('want wij weten...'). Dan gebruikt de apostel het beeld van een bevalling, een vrouw die kreunt onder haar weeën. Die metafoor is bekend uit de profetie, waar ze duidt op een zorgwekkende toestand waarbij men van schrik ineenkrimpt (Js. 13,8; 21,3; 37,3; Jr. 6,24; 13,21; 22,23) en als zodanig speciaal

op de beknelling die voorafgaat aan de heilstijd (Js. 26,17-19 volgens de Septuagint; 66,7-14; Hos. 13,13-15; Mi. 4,9-10; 5,2). We konstateren dat het beeld bij de profeten geen positieve maar een negatieve gevoelswaarde heeft. Voorop staat niet het nieuwe leven dat ter wereld komt, maar de pijn die een geboorte met zich meebrengt (deel van de vloek!). Zo kan Paulus dit beeld toepassen op de barenrweeën van de messiaanse tijd (verg. Joh. 16,21-22; Hnd. 2,24!). Hij stelt de weeën op één lijn met het gekreun van de schepping en doelt dus op een wereld die bijna uitgeteld is. Wai in het verschiet ligt, is 'bevrijding'. Maar wat een gezucht en gesteun gaal daaraan vooraf! Omdat Paulus zich in de lijn van de profeten beperkt tot de weeën van de bevalling en niet over de geboorte spreekt, moeten we hier heel voorzichtig zijn met onze conclusies voor de toekomst van de aarde.

Bij Rietkerk en anderen zien we het beeld verschuiven van de pijnlijke bevalling naar het geboorteproces van een nieuwe wereld: 'In Romeinen 8 wordt de verlossing van de natuur vergeleken met de geboorte van een kind' (p. 45). Dit lijkt mij exegetisch een brug te ver. Het gaat niet over verlossing maar over beknelling; niet over geboorte maar over weeën. Paulus vergelijkt dus de beknelling van de natuur met de weeën van een bevalling. Hier ligt precies het grootste verschil tussen Paulus en Petrus. Ten eerste biedt Romeinen 8 wel hoop voor de schepping, maar geen kosmologie. De tegenstelling die Paulus maakt, gaat tussen bederf en glorie, tussen slavernij en vrijheid. De apostel spreekt over de glansrijke toekomst van Gods kinderen, die van betekenis is voor heel de schepping. Zij zullen de aarde beërven. Petrus spreekt echter over de verschillende werelden en over de toekomst van de aarde. Ten tweede wordt in Romeinen 8 een tegenstelling geschapen tussen nu en straks zonder dat Paulus zich uitspreekt over de manier waarop. Petrus noemt wel de manier waarop, namelijk via een wereldbrand, de ontbinding van het geschapene.¹⁴

Wel maakt Romeinen 8 duidelijk dat Gods schepping-als zodanig bij de komst van Gods grote dag niet ten onder zal gaan. Er zal uit deze zuchtende schepping iets anders voortkomen dan wat wij nu als schepping kennen, maar het zal opnieuw een schepping zijn. Dat is het element van de continuïteit: wij verwachten niet een vergaan van de schepping en evenmin een tweede schepping. Maar die continuïteit ligt bij God de Schepper. Wil men toch aan een geboorteproces denken dan moet toch toegege-

ven worden dat bij een geboorte *nieuw* leven ter wereld komt: de toekomst brengt blijkbaar iets geheel nieuws, in vergelijking met de ons bekende schepping.¹⁵ Daarom is de continuïteit tussen heden en toekomst alleen gelegen in Gods trouw aan zijn scheppingswerk.

Onder de joden leefde sterk de gedachte dat de eindtijd niets anders zou betekenen dan herstel van de oertijd. Maar Paulus bedoelt duidelijk méér, zoals uit vers 21 duidelijk blijkt. De apostel zegt daar twee dingen: a) *negatief*: de schepping wordt bevrijd; b) *positief*: tot de vrijheid van Gods kinderen. Niet slechts het opheffen van de slavernij, maar ook de heerlijke vrijheid is Gods doel. Niet slechts het uitschakelen van vergankelijkheid en dood, maar ook de glans van de eeuwige heerlijkheid. Er blijft dus hoop voor de schepping, al kan zij zichzelf onmogelijk ontworstelen aan Gods vloek. Zij moet bevrijd worden. Paulus duidt dus aan dat God de vernieuwing van de wereld tot stand moet brengen, zonder zich uit te spreken over de manier dit zal moeten gebeuren.

Andere teksten uit het Nieuwe Testament bevestigen dit beeld.¹⁶

1. Matteüs 19: 'de Wedergeboorte' brengt de Twaalf aan het bewind, samen met de grote zoon van Adam. Zoals de restauratie onder Zerubbabel door Josefus een wedergeboorte wordt genoemd: herstel van het vaderland na de ballingschap.¹⁷ Regeren en rechtspreken in het Godsrijk straks is ten nauwste verbonden aan het volgen van Jezus nu.

2. Handelingen 3: het grote 'Herstel van alle dingen' volgens Simon Petrus tijdens een toespraak in Jeruzalem. Jezus is opgenomen in de hemel tot dat grote moment. De leerlingen hadden gevraagd naar het herstel van het koninkrijk Israël (Hnd. 1,6)- hier gaat het over het herstel van alles bij de terugkomst van Christus. Maar hoe?

3. Hebréeën 12: de grote Omwenteling (*metathesis* = verandering: 7,5; 11,5). Rietkerk gebruikt hier het beeld van een sorteermachine in de bollenstreek, waarmee tulpenbollen werden geschud: niet om te vernietigen, maar om de bollen te scheiden van modder.¹⁸ Maar hier wordt gesproken over een aard- en hemelbeving. Dat is wel wat anders dan het schudden van tulpebollen! Via enorme schokken in het universum brengt God de grote omwenteling tot stand.

Hemel en aarde wacht dus een complete gedaanteverandering, een metamorfose die veel méér inhoudt dan een transformatie. Van de hemel en de aarde horen wij in Psalm 102 dat die zullen vergaan, zullen verslijten als een kleed. De dichter zegt: Gij verwisselt ze als een gewaad en zij verdwijnen, maar Gij blijft dezelfde, aan uw jaren komt geen einde. Hemel en aarde ondergaan een gedaanteverandering zoals Psalm 102 het wisselen van kledingstukken beschrijft. De Schepper behandelt ze als een kledingstuk: zodra het versleten is trekt men iets nieuws aan (verg. Heb. 1,10-12). Ook hier ligt de continuïteit enkel en alleen bij God de Schepper zelf. Rietkerk maakt ervan dat *hemel en aarde* van gewaad zullen wisselen (p. 51). Maar het beeld is dat *God* van gewaad wisselt. Het nieu-

we van straks is dat hemel en aarde elkaar raken.¹⁹

In artikel 37 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt de wederkomst van Christus genoemd. De tekst van het Gereformeerd Kerkboek luidt: 'Hij zal zich openbaren als Rechter over levenden en doden, terwijl Hij deze oude wereld in vuur en vlam zet om haar te zuiveren'. Vanouds is bij deze passage verwezen naar 2 Petrus 3,10-13, waarbij te bedenken valt dat de opstellers van de N.G.B. de Griekse tekst voor zich hadden zoals die in de Statenvertaling is weergegeven: de wereld en de werken daarop zullen *verbrand* worden. Terecht wordt de zuivering in de belijdenis verbonden met het oordeel (2 Pe. 3,7). De oorspronkelijke, Franse tekst luidt: *mettant en feu et en flamme ce vieil monde pour le purger* (zuiveren). Men heeft dus niet gekozen voor het werkwoord *purifier* (reinigen)!. De oude wereld wordt gezuiverd, namelijk van goddeloosheid en alle werken die te veroordelen zijn. De eerste uitgave van 1561 had zelfs *consumer* (vernietigen, verteren).²⁰ Het woord 'zuiveren' zou ik hier willen lezen in de betekenis van een zuiveringsaktie en niet als een louteringsproces.

5. Vuur en werken

De meest interessante parallel bij 2 Petrus 3 is misschien niet Romeinen 8, maar wat Paulus schrijft over de gemeente van Korinte (1 Kor. 3,14-15). De apostel spreekt daar over het bouwen aan de gemeente. Op het gelegde fundament moet ieder voortbouwen, allemaal dragen we aan de gemeente ons steentje bij. Maar het is niet onverschillig hoe je daarop bouwt. Alle bouwvakkers worden beoordeeld op de kwaliteit van hun werk. Is het houdbaar of onhoudbaar? Dat hangt van het (testende) gerichtsvuur af. De vuurproef brengt de kwaliteit van het toegepaste materiaal aan het licht.²¹ In dat kader vinden we bij Paulus net als bij Petrus een verbinding tussen *werk* en *verbranden*. Er blijken namelijk twee mogelijkheden te zijn: a) als iemands werk verbrandt (*ei tinos to ergon katakathetai*). In dat geval zal hij er geen voordeel van hebben maar 'schade lijden' of 'bestraft worden'; b) als iemands werk blijft (*ei tinos to ergon menei*). In dat geval zal hij loon ontvangen. Maar dat werk is niet-materieel: het gaat om gemeente-opbouw. Van die arbeid weten we alleen, dat zij niet tevergeefs geweest is (zie ook Op. 14,3).

Natuurlijk mag het bekende gegeven uit Openbaring 21 hier niet onbesproken blijven: 'de heerlijkheid en de eer der volken zullen in haar gebracht worden'. Volgens Rietkerk worden de cultuurwerken binnengebracht op de nieuwe aarde, gezuiverd en wel. Zonder al te veel in details te willen treden (Rietkerk gaf immers slechts enkele voorbeelden) toch een opmerking hierover. Bij de dom van Utrecht kunnen we ons beter een plaats op de nieuwe aarde indenken dan bij de toren van Pisa. Want het grote verschil is dat het laatstgenoemde gevaarte *scheef* staat, gedeeltelijk rustend op de moerassige ondergrond van

een gedempt kanaal. Maar staat de dom van Utrecht eigenlijk wel recht? En wat is een blijvend **kultuurmonument**: de Sint Pieter in Rome, de vlak daaronder gelegen kerk uit de tijd van Constantijn of het nog dieper gelegen grafmonument van de apostel Petrus? Hier rijzen tal van praktische problemen, veroorzaakt door het feit dat alle mensenwerk onvolmaakt is.

Openbaring 21 toont een stad (kultuurwerk!) die van bovenaf op aarde neerdaalt. Hooggeplaatste regeringspersonen worden burgers van dat nieuwe Jeruzalem. De stad zal van alle kanten mensen aantrekken, die haar komen huldigen. Hier klinkt ongetwijfeld de profetie van Jesaja 60 door. Zo wordt hun 'heerlijkheid en eer' de Godsstad binnengebracht. Hoewel deze uitdrukking gewoonlijk zondermeer wordt opgevat in de zin van kunst en **kultuur**, zijn hier volgens H.R. v.d. Kamp exegetisch twee mogelijkheden²²: a) de materiële betekenis: rijkdommen, schatten enz. (Mt. 4,8; 6,29; Lc. 4,6; 12,27); b) de niet-materiële betekenis: lof en eer, hulde en aanbidding (heerlijkheid en eer komen vaak voor in een liturgische koniekst: Op. 4,9.11; 5,12-13; 7,12; verg. 1 Tim. 1,171. Twee argumenten vanuit de kontekst pleiten mijns inzien sterk voor de niet-materiële betekenis. Ten eerste is die heerlijkheid een vervolg op de heerlijkheid van God die de stad verlicht en koningen aantrekt. Ten tweede is het een contrast met wat in het vervolg wordt gezegd: niets onreins zal de stad binnenkomen. Maar zelfs als men aan de materiële betekenis vasthoudt gaat het om huldiging, niet om **kultuurimport**.

Tenslotte. De toekomst van de aarde hangt geheel en al aan Gods belofte. Ik geloof niet in de eeuwigheidswaarde van onze **kultuur**. Daarmee is niet gezegd dat onze **kultuur** arbeid zinloos is en dat milieubeheer niet tot de opdracht van christenen behoort. Maar al dat werk behoort per definitie tot het huidige wereldbestel. Net zoals bijvoorbeeld het huwelijk en ons beroep niet **direct** eeuwigheidswaarde hoeven te hebben om toch zinvol te zijn voor onszelf en voor God. Met is niet te vergeefs! Laten we de zin van kunst en **kultuur** dan evenmin zoeken in hun eventuele eeuwigheidswaarde, maar in hun betekenis voor de huidige wereld en in hun waarde voor de eer van God. Dan worden christenen die van een wereldbrand weten ook geen doemdenkers. Zo'n doemdenker was de apostel Petrus zeker niet. Hij riep zijn lezers juist op zich zo te gedragen dat zij door de God voor wiens aangezicht hemel en aarde zouden voorbijgaan, onberispelijk zouden worden bevonden. Die oproep blijft van belang voor alle christelijke betrokkenheid bij **kultuur** arbeid en milieubeheer. Maar wij mogen niet doen alsof wij dan met ons werk de nieuwe aarde in de steigers zetten!²³

Alleen de Here God zelf, de Almachtige, garandeert de continuïteit tussen nu en straks. Hijzelf bevestigt ook de diskontinuïteit van het oordeel. Het zijn uiteindelijk niet de mensen die een brug slaan nissen deze wereld en de nieuwe aarde, daarmee hun eigen prestaties over de drempel tillend. Het zijn niet de menselijke **kultuur** werken die boven het oordeel uit-torenen. De toekomst van

de aarde is geheel in Gods hand: Hij die voor de rechtvaardige een **sterke toren** is!²⁴

P.H.R. van Houwelingen

¹⁴ Zie over de betekenis van Romeinen 8 ook M.J.C. Blok, *De schepping in ademannood*. Kampen 1989. 25-32.

¹⁵ Zie voor het voorgaande: Versteeg, a.w. 119, 131.

¹⁶ Ten onrechte worden deze teksten vaak aangehaald om de discontinuïteit bij Petrus af te zwakken. Zo bv. in de recent verschenen *Beknoppete gereformeerde dogmatiek van J. van Genderen en W.H. Yelema* (Kampen 1992, 794).

¹⁷ Josefus, *Joodse Oudheden* 11, 66.

¹⁸ Rietkerk, a.w., 53-54.

¹⁹ Dus niet: de hemel zal voorbijgaan en God komt op aarde wonen, zoals Rietkerk zegt (a.w. 54).

²⁰ Hetzelfde in de Nederlandse tekst van Middelburg 1911.

²¹ In 1 Kor. 3,13 is 'werk' vanwege de kontekst het subjeet van 'door vuur onthuld worden' (zie de commentaar van Calvijn en de Statenvertaling). Vergelijk Lc. 12,2; Sir. 1,30; 11,27.

²² H.R. v.d. Kamp, *Israël in Openbaring*. Kampen 1990, 306-307.

²³ Rietkerk, a.w., 46-48: 'God zal ons werk niaken tot de kern van de wereld die Hij vernieuwen gaat'. Daarop haalt hij W. van Bruggen aan, die onze daden van gehoorzaamheid de steigers van het komende Rijk heeft genoemd. Rietkerk heeft zich hier teveel laten beïnvloeden door de eschatologie van H. Berkhof (in: *Gegronde verwachting*, Nijkerk 1968), door hem meermalen met instemming geciteerd. Deze stelt namelijk dat de toekomst een extrapolatie is van het heden: doortrekken van de lijnen der ervaring naar tot nu toe onbekend terrein. Hiermee wordt tekort gedaan aan de verrassende realiteit van Gods helotte.

²⁴ Zie Ps. 61,4; Spr. 18,10. Het voorgaande is onderwerp van bespreking geweest tijdens de Gereformeerde predikantenkonferentie op 29 september 1992 te Kampen. Ik dank mijn kollega's voor hun vragen en opmerkingen bij mijn lezing, die tot verduidelijking en verbetering hebben geleid.

'GEEST, WOORD **EN** KERK' IN OPSTELLEN

VAN PROF. DR. W. VAN 'T SPIJKER

Wie jarig is krijgt niet alleen een cadeau, hij trakteert op zijn beurt z'n familie en vrienden ook op iets bijzonders. Prof. dr. W. van 't Spijker, de Christelijke Gereformeerde kerkhistoricus te Apeldoorn, mocht vorig jaar z'n 65e verjaardag vieren en ontving bij die bijzondere mijlpaal een geschenk, waarmee hij tegelijk anderen trakteerde! Zulke cadeau's krijg je niet alle dagen in handen; 7e vragen gewoon om bijzondere aandacht..

Het is dan ook een cadeau waarvan de ingrediënten door prof. Van 't Spijker al eens waren klaargemaakt! Maar het waren vrienden die hun keus hadden gemaakt. Namelijk uit het omvangrijke bestand aan kerkhistorische artikelen die in de afgelopen jaren door Van 't Spijker waren geschreven. De vrienden maakten daarvan een boekwerk, dater intussen zijn mag!

Over de thematiek van 'Geest, Woord en Kerk' heeft de 65-jarige hoogleraar zoveel prachtige dingen geschreven, dat het wel heel erg jammer zou zijn als die hun plaatsje alleen maar hadden behouden in de registers van allerlei tijdschriften en gedenkbundels. **Zó** beschouwd is de arbeid van de 'feest- en redactiecommissie' een soort reddingsoperatie geweest. Met als resultaat een boeiend geheel van ruim 200 pagina's kerk- en dogmenhistorische studies op hoog niveau.

Reformatie-geschiedenis

Het zal nietnatid verbazen dat met name de 16e en 19e eeuw de stof leverden voor de hier gebundelde artikelen. Nog minder zal het verwonderen dat hier als centrale figuur uit de 16e eeuw Martin Bucer naar voren treedt, de reformator die in 1991 herdacht werd. Want wie in Nederland kent Bucer beter dan prof. Van 't Spijker?

Niet minder dan zes van de elf artikelen hebben geheel of gedeeltelijk betrekking op de Straatsburgse hervormer. In de eerste bijdrage wordt Bucer samen met Zwingli gezien in zijn relatie tot de Gereformeerde Scholastiek – een thema dat het tijdschrift *Theologia Reformata* een paar jam geleden liet uitdiepen en waar Van 't Spijker ook over Erasmus, Luther en Melanchthon schreef in hun verhouding tot de Scholastiek. Dát artikel kreeg echter geen plaats in deze feestbundel.

De hooggeleerde auteur toont duidelijk aan hoe de reformatoren zich rekenschap wilden geven van hun plaats tegenover de Middeleeuwse kerk en de Scholastiek van met name Thomas van Aquino. Maar wie de vergelijkingen per thema volgt tussen Luther, Bucer en Zwingli (en Cal-

vijn aan wie aandacht wordt geschonken in het achtste artikel), die krijgt duidelijk voor ogen geschilderd welke eigen accenten iedere hervormer legde. En hij leert het (zodanig) wel af al te vlot in te stemmen met de beoordelingen die Luther van zijn medestrijders geeft, beoordelingen die soms zeer venijnig konden uitpakken, zoals o.m. tijdens het godsdienstgesprek in Marburg-1529 bleek. Daarmee raken we tevens een ander boeiend thema dat ook meer dan eens door de Apeldoornse kerkhistoricus werd behandeld, nl. de pluriformiteit binnen de Reformatie van de 16e eeuw. Hoe de verschillende 'richtingen' met elkaar omgingen, elkaar bestreden en verdroegen. bijv. in de geschiedenis van de jonge gereformeerde kerken in de Nederlanden, kan blijken uit het artikel 'Stromingen onder de reformatisch gezinden te Emden' (plm. 1571). Vergelijkbare aspecten van pluriformiteit komen aan de orde in de bijdrage over 'Theologie en spiritualiteit van de afgescheidenen'.

Nog even terug naar Martin Bucer. De grote diversiteit van zijn theologische werkzaamheden blijkt ook uit wat Van 't Spijker publiceert over Bucers exegese van de Psalmen (waarvoor hij gebruik maakte van de Hebreeuwse tekst en zich rekenschap gaf van de rabbijnse exegese!) en van de Brief aan Ephese. De nauwkeurigheid van Bucer in zijn omgaan met de Heilige Schrift was en is voor velen een rijk gegeven.

De leer van de Heilige Geest

Een van de centrale thema's is de aandacht in bijna alle hier gebundelde studies voor de pneumatologie (d.i. de leer over de Heilige Geest). Helder laat Van 't Spijker zien hoe en waarom m.b.t. deze leer een heel wezenlijke strijd gevoerd werd tegen Rome (Sadoletus!) en tegelijk tegen de doperse spiritualisten. Zowel hij Bucer als bij Calvijn was de leer van de Heilige Geest het centrum van de reformatische theologie, aldus Van 't Spijker. De zekerheid van het geloof is het werk van de Heilige Geest. Maar de Geest werkt niet buiten Christus om. Hij maakt ons niet alleen deelachtig aan de goederen van Christus, maar ook aan Hem zelf. De gemeenschap met Christus komt op een bijzondere manier tot openbaring aan het avondmaal. Dat is de kern van de 'doctrina pietatis'.

De onderlinge verhouding tussen de oudere Bucer en de jongere Calvijn blijft steeds een intrigerende zaak. Van 't Spijker laat zien hoe de Institutie op allerlei punten de invloed van Bucer vertoont. De affiniteit tussen Bucer en

Calvijn zoekt hij voornamelijk in de pneumatologie! Men heeft beide hervormers wel de naam van 'theoloog van de Heilige Geest' gegeven.

Volgens Van 't Spijker heeft het Calvinisme zijn meest kenmerkende trekken aan Bucer te danken! Maar ook blijkt de zelfstandigheid waarmee Calvijn Bucers gegevens verwerkte. Die heeft – zij het in beperkte mate – weer ingewerkt op Bucers opvattingen.

In alle genoemde studies is de Apeldoornse hoogleraar voortdurend bezig zo stevig mogelijk verantwoording te doen van zijn keuzes. Een uitgebreid notenapparaat laat zien door wie Van 't Spijker zich liet informeren en met wie hij zich wenste te confronteren.

Petahja

De laatste studie in deze feestbundel draagt de voor onze gereformeerde mannenbroeders veelbetekenende naam *Petahja* (= *Vrijgemaakte des Heeren*). Die naam heeft alles te maken met een blaadje van ds. F.P.L.C. van Lingen, een van de twee Christelijke Gereformeerde predikanten die in 1892 niet met de Vereniging zouden meegaan. Hij was ook bekend als rector van het Gereformeerd Gymnasium te Zetten. Zijn loopbaan als predikant was wel wat bijzonder: als Ned. Hervormd predikant ging Van Lingen in 1887 met de Doleantie mee, maar hij stapte in 1891 over naar de Chr. Geref. Kerk en 'bleef' daarna Chr. Geref. met bepaalde bezwaren tegen Kuiper. Hij werd na 1892 een van de docenten voor de predikantenopleiding van de Chr. Geref. Kerk. De theologische voorliefde van Van Lingen ging uit naar het Piëtisme en de Nadere Reformatie. Hoe deze predikant zich opstelde tegenover de Doleantie (en Kuiper), hoe bij hem een geleidelijke verschuiving in z'n denkbeelden voltrok, wordt duidelijk uit allerlei gegevens die Van 't Spijker uit *Petahja* opdiepte. Dit blaadje is echter na zo'n vijf jaar uit de kerkelijke frontlinies verdwenen. In 1892 werd ds. Van Lingen medewerker van het gelijkgezinde blad *Het Wekkertje*, de voorloper van *De Wekker*. Dat was toen het blad van ds. J. Wisse, de andere afgescheiden predikant die zich afzijdig hield in 1892. Beide krantjes hebben op een negatieve manier de stemming beïnvloed van het proces naar de Vereniging. Wie vandaag de dag de historische dimensie van de opinies van een deel van de Chr. Geref. Kerken tegenover de Gereformeerde Kerken wil leren kennen, kan hier prima terecht. Prof. Van 't Spijker schetst een helder beeld.

Alles overziende komt uw recensent tot niets anders dan een hartelijke aanbeveling voor deze feestbundel. De elf artikelen van prof. Van 't Spijker zullen uw kerkhistorische blik verruimen, uw geloofsinzicht verdiepen en zo uw geestelijk domein verrijken.

H. Veldman

N.a.v.: Geest, Woord en Kerk; Opstellen over de geschiedenis van het gereformeerd protestantisme, door dr. W. van 't Spijker. Redactie: dr. C. Augustijn, dr. W.H. Neuser en drs. H.J. Selderhuis, Uitg. Kok, Kampen 1991; ISBN 90 242 6578 9; omvang 224 bladzijden, prijs f 39,50.

PERSCHOUW

Herwaardering van het schuldbesef?

Kontekstueel, tijdschrift voor gereformeerd belijden nú, denkt dat er in onze tijd en cultuur duidelijk sprake is van een *verminderd schuldbesef*. Voorzover het nog aanwezig is, hebben velen de neiging dat als iets negatiefs te beschouwen. Onnodige ballast, misschien een overblijfsel van een strenge christelijke opvoeding.

Maar schuld en vergeving zijn belangrijke dingen in het christelijk geloof. Misschien is er dan wel een direct verband tussen het verdwijnen van het geloof in God en het verminderde besef van schuld bij mensen. Ook binnen de kerken lijkt men er niet zo goed raad mee te weten. De woorden schuld en vergeving verdwijnen naar de achtergrond en maken plaats voor woorden als onmacht en overwinning.

Daarom vindt *Kontekstueel* het hoog tijd dat we ons bezinnen op een herwaardering van het schuldbesef. Ds. A. Kool schreef namens de redactie een inleidend artikel. In het volgend nummer volgen diverse reacties. Ds. Kool:

Het is mijn indruk dat in onze tijd schuldbesef meestal in negatieve zin aan de orde komt. Nu het Godsgeloof bij velen wegvalt en er sprake is van menselijke autonomie, van individualisme en relativisering van goed en kwaad, is dat ook niet zo vreemd. Waarom en tegenover wie zou men zich schuldig moeten voelen, behalve dan misschien in bepaalde concrete gevallen tegenover een medemens jegens wie men zich misdragen heeft? Men is in het algemeen meer geporteerd voor assertiviteit dan voor zelfverloochening, meer voor protest dan voor erkenning van eigen verantwoordelijkheid, meer voor beschuldiging dan voor schuldbelijdenis. Mijn indruk is dat in de psycho-sociale hulpverlening schuldbesef door zeer velen vooral gezien wordt als iets negatiefs, als een onnodige ballast, wellicht een overblijfsel van een strenge christelijke opvoeding.

De moderne mens heeft andere problemen aan zijn hoofd, zoals bijvoorbeeld milieuverontreiniging. Hij is niet bekommerd over zijn zonden, maar wel in hoge mate verontrust over bepaalde ontwikkelingen in onze samenleving. Ergens is er ook wel zo iets als een collectief schuldbesef: wat voor wereld laten wij onze kinderen na? Maar van persoonlijke schuld voor God en voor elkaar, waarvoor wij vergeving behoeven, is toch weinig sprake. Dit alles is ook aan de Kerk niet voorbijgegaan. Ook in de Kerk weten velen naar mijn indruk niet goed raad meer met zondekennis en vergeving. Men haalt liever die gedeelten uit de brieven van Paulus naar voren die spreken over de overwinning van de machten door Christus dan die spreken over de verzoening van de schuld voor God. De Kerk moet in onze tijd niet zozeer de vergeving prediken maar meer de strijd tegen de machten die ons bedreigen. Ik heb het vermoeden dat heel veel christenen in onze tijd ook bij zichzelf wel iets merken van een wegebben van het schuldbesef. Ben ik dan zo zondig? Moet ik mij per se schuldig voelen?

Maar op deze wijze ontstaat er wel een wonderlijke discrepantie tussen wat wij als Kerk belijden en wat wij dagelijks beleven, tussen liturgie en leven. Want het is zonder meer duidelijk dat schuldbelijdenis en vergeving de hele bijbel door en in de hele christelijke traditie, in Israël en in de Kerk, een zeer centrale

plaats ingenomen hebben. Ook in de liturgische traditie: grote verzorndag, schuldbelijdenis en genadeverkondiging in allerlei vormen, hicet, Christus leerde zijn leerlingen bidden: 'Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren'. En Mij heet de verkondiging, de proclamatie van de vergeving aan zijn Kerk opgedragen (Matth. 16 : 19; Joh. 20 : 23). De Kerk heeft in haar oudste credo het artikel opgenomen: 'Ik geloof de vergeving der zonden'. Komt dat alles niet in de lucht te hangen wanneer van schuldbesef nauwelijks sprake is? Er is toch geen bedekking van de schuld zonder ontdekking!

Nu lijkt het mij duidelijk dat de Kerk zelf in hope mate debet is aan deze ontwikkeling. Een wettische, moralistische prediking bijvoorbeeld leidt wel tot valse schuldgevoelens, tot scrupuleusheid en preutsheid, tot angst en gevoelens van machteloosheid, misschien zelfs tot depressiviteit, of ook wel tot gewenning en innerlijke verharding, maar zeker niet tot een zuiver schuldbesef. Ook is het vaak voorgekomen, in bepaalde vormen van methodisme en piëtisme, dat een diepe persoonlijke doorleving van de schuld voor God tot op een soort absoluut nulpunt als voorwaarde gesteld werd voor het mogen aanvaarden van de vergeving. Die doorleving werd tegelijk bemoeilijkt door het feit dat men niet duidelijk wist aan te geven wat dan de zonde was die tot dat schuldbesef leidde. De doorleving moest diep zijn maar zij bleef wel vaag en wat ver verwijderd van de dagelijkse praktijk des Zevens.

Anderzijds is er ook vaak een prediking geweest van de vergeving, waarin men wel erg gemakkelijk zei: 'Christus is voor ons gestorven'. De indruk werd dan wel gewekt dat men niet zo zwaar tilde aan 'het gewicht van de zonde' en weinig ernst maakte met de eis tot hieliping van het leven. Kortom: de Kerk heeft het er wel naar gemaakt dat het schuldbesef uit onze samenleving is weggeëbd.

Maar intussen zitten wij wel met een probleem. Ik vraag mij af of het verdwijnen van schuldbesef en schuldvergeving niet een van de oorzaken is van Godsverduistering en van leegloop van de Kerk. En ook of deze ontwikkeling niet leidt tot verharding en verschraling van her mens-zijn en tot versplintering van de samenleving door individualisme en een nietsontziend egoïsme. Een samenleving die geen Pardon kent is bezig zichzelf te vernietigen. Wie geen vergeving ontvangt kan ook niet vergevingsgezind zijn. Leven buiten de schuldvergeving is niet mogelijk (Noordmans). Neerslachtigheid, wantrouwen en wanhoop steken dan de kop op. Zou hier niet een van de oorzaken kunnen liggen van veel depressiviteit?

Ik heb een vermoeden dat het tot de unieke taak van de Kerk behoort, zeker wel in onze tijd, dat zij leert wat schuldbesef en schuldvergeving is en daarin voorgaat. Het zou wel eens kunnen zijn dat er onder de oppervlakte van ome samenleving veel meer schuldbesef aanwezig is dan wij denken, maar dat men niet weet hoe dat onder woorden te brengen en er mee om te gaan. Als de Kerk hier geen verlossend en verhelderend woord spreekt, wie doet dat dan wel? Juist nu zou er aandacht moeten zijn voor de zegen van de schuldbelijdenis in de geest van Psalm 32.

Vervolgens noemt ds. Kool enkele punten die de aandacht vragen als we het schuldbesef willen herwaarderen. In de eerste plaats is de mens verantwoordelijk voor zijn daden. Zo bezien is het eigenlijk heel abnormaal als een mens geen schuldbesef heeft. Verder moeten we goed beseffen wat zonde is. Het is allereerst God niet vertrouwen

op zijn woord. Niet geloven in de vergevende en bevrijdende genade van God.

Daarnaast heeft zonde ook te maken met ons doen en laten:

De nood van onze tijd is de morele verwarring. Ieder doet wat goed is in zijn ogen. Wij hebben een nieuwe moraal nodig nu zoveel oude waarden wegvallen. Allerlei ontwikkelingen vragen om nieuwe toepassingen van het oude gebod, een herwaardering van de moraal.

Maar deze herwaardering zal in veel opzichten heel anders en veel meer moeten zijn dan de burgerlijke deugd. Zij zal in het teken moeten staan van wat genoemd wordt 'De vreze des Heren' en gekenmerkt worden door eerbied, ontzag voor de heilichheid en heerlijkheid des Heren, door huivering en lofprijzing, door godsvrucht en teerheid. Daarom ook door teerheid en respect in de omgang met de medemens. En door eerbied voor Gods goede schepping.

Als laatste punt noemt ds. Kool dat men zich kan afvragen of niet een hernieuwde bezinning nodig is op liturgische en pastorale vormen.

Ook kan men zich afvragen of schuldbelijdenis en genadeverkondiging in het pastoraat niet een duidelijker vorm zouden moeten krijgen in het gesprek met de enkeling die op de een of andere manier is vastgelopen en verstrikt. In onze tijd zijn er ook zoveel mensen die in hun beroep noodzakelijkerwijze vuile handen maken, maar die dat eigenlijk tegen niemand kunnen zeggen. Dat je een flinke dosis eelt op je ziel moet hebben kan toch niet de hoogste wijsheid zijn in onze samenleving?

G.J. van Middelkoop

BEROEPEN

Beroepen: te Bergschenhoek: T. Schutte, kandidaat te Kampen; te Enschede-Noord (voor de missionaire dienst op Irian Jaya); kandidaat H.S. van Hemmen te Gouda; te Garrelswaer i.c.m. Ten Post: R.M. Meijer, kandidaat te Kampen; te Hooghalen i.c.m. Reilen: R.M. Meijer, kandidaat te Kampen; te Kantens: T. Schutte, kandidaat te Kampen; te Zevenbergen: Jac. Ophoff, kandidaat te Kampen.

Aangenomen naar Ede (tweede predikantsplaats): J. Wesseling te De Lier i.c.m. Maassluis, die bedankte voor Siegerswoude-Frieschepalen, Ommen en Zwijndrecht-Groate Lindt; naar Surrey BC (Can. Ref. Churches) voor de missionaire dienst in Maragögi, Noordoost-Brazilië: E. Venema te Loppersum.

OVERLEDEN

Na een periode van ziekte is in Senggo ds. Natumo Amorou van de Gereformeerde Kerk van Amasu (Irian Jaya/Indonesia) overleden en op 1 november te Amasü begraven.

Ds. Natumo Amorou was afkomstig van Kawagit en heeft in Bomakia de Centrale Bijbelschool en de Middellbare Theologische School doorlopen.

Ds. Amorou heeft twee gemeenten c.q. dorpen gediend: van 1984 tot 1986 Ikisi en van 1986 tot 1992 Amasü. Op 13 april 1990 is hij als predikant van Amasu bevestigd bij de instituering van de gemeente van Christus aldaar.

ADRESWIJZIGINGEN E.D.

Assen-Noord * Adm. Kerk. Bur.: J.K. Greijdanus, Salland 109,9405 GG Assen, ☎ (05920) 52091; voor attestatie%:s woensdags 19.00-20.00 uur, Maranathakerk, Nobellaan 140.

Katwijk * *Scriba:* A. de Visser, Hercules 58, 2221 ME Katwijk, ☎ (0171R) 29039. *Diakonie:* A. Doornbos, Krab 25, 2221 KV Katwijk, ☎ (0171R) 20000. *Preekvoorziening:* A. Doornbos, (zie diakonie). *Evangelisatiecommissie:* W. Guyt, Anemoonstraat 10, 2223 JC Katwijk, ☎ (0171X) 76355. *Diensten:* 9.30 en 16.45 uur.

Rotterdam * Definitief adres van ds. H. Folkers; A. van 's Gravesandestraat 14, 3067 KA Rotterdam, ☎ (010) 4559569.

PERSBERICHT

Uit Kupang ontvingen we het bericht dat de Indonesische autoriteiten aan ds. M. Knigge een verblijfsvergunning hebben verstrekt. Hij zal gaan werken aan gemeenteopbouw en toerusting van de Gereja-Gereja Masehi Musyafir (de Christelijke Pelgrims Kerken) op West-Timor en naburige eilanden.

Op verzoek van deze kerken benoemden Deputaten voor de Betrekkingen met de Buitenlandse Kerken een jaar geleden ds. Knigge tot missionair toerustingspredikant voor

de Musyafirkerken.

De Gereja-Gereja Masehi Musyafir hebben zich na de Tweede Wereldoorlog afgescheiden van de Protestantse volkskerk. Zc bestaan uit ongeveer 20 gemeenten met een totaal aantal zielen van plm. 7000. De gemeenten zijn op West-Timor in en rond Kupang, en ook op de eilanden Roté en Savu. Zij hebben de gereformeerde belijdenisschriften en de gereformeerde Kerkorde aanvaard.

Het voorlopig adres van ds. M. Knigge is: p/a. ds. E. Fandigade, Jalan Pahlawan 91-93, Kupang, NTT Indonesia.

Nieuws over de Registers op De Reformatie

De Registers op De Reformatie zijn nu klaar t/m 1946. Daarmee is een vrije-tijdsproject van 10 jaar afgerond. Het begin van dit 'monnikenwerk' was leuk, om het vol te houden was moeilijker, maar het is gelukt. De geschiedenis van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) is nu door middel van dit programma uitstekend opvraagbaar alsmede een ongekend grote hoeveelheid aan onderwerpen.

Voor dit Register is een geavanceerd zoekprogramma t.b.v. de PC-computer-gebruiker geschreven dat perfect antwoord geeft op de vraag die u middels dat programma aan de computer hebt gesteld.

Het is nu mogelijk om het Register per jaargang te bestellen. Is men bijv. 5 jaar abonnee, dan kan men dus een Register over 5 jaar bestellen.

Register h:

Het 'kleine' Register bestaat uit Teksten en Trefwoorden en heeft de volgende ingangen: 1: Tekst. 2: Auteur. 3: Trefwoord in titels van de Schriftoverdenkingen en 4: Trefwoordenregister.

Register B:

Het 'grote' Register is een uitbreiding van het 'kleine' met een Auteursregister. U mist hoegenaamd niets meer met dit Register erbij! Het heeft als meerdere ingangen: 5: Auteur. 6: Trefwoord in de titel van het artikel. 7: Rubriek (eventueel in combinatie met) 8: Auteur.

Prijzen:

Floppy inet geavanceerd zoekprogramma	f 22,50
A: Teksten en Trefwoorden p. jg.	f 2,75
B: Teksten, Trefwoorden en Auteurs p. jg.	f 3,75
Verzendkosten:	f 7,50

Tevens kunt u bij uw bestelling opgeven of u een abonnement op het Register wenst te ontvangen. Dan wordt het u volgend jaar automatisch toegestuurd.

Update's voor reeds geregistreerde gebruikers:

'Kleine' register p. jg.	f 2,75
'Grote' register p. jg.	f 3,75
+ f 7,50 verzendkosten.	

U kunt uw Register bestellen bij:

P.G. Versteegt, De Hennepe 435,4003 BE Tiel, 03440-15997.